

Dorota Krystyna Rembiszewska

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
Warszawa

Janusz Siatkowski

Uniwersytet Warszawski
Warszawa

Nawiązania czy pożyczki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim? Cz. II

W dwóch opracowaniach (będących w druku na Ukrainie – Rembiszewska, Siatkowski) omówiliśmy zapożyczenia charakteryzujące się obcymi cechami fonetycznymi. Następnie skoncentrowaliśmy się na rozpatrywaniu wyrazów budzących wątpliwości, czy stanowią nawiązania, czy pożyczki (*bardo*, *berda*, *bierda*, *berdo*, *bierdo* ‘część warsztatu tkackiego do przybijania wątku, płocha’, ‘nicielnice’; *bodak*, *bodiak*, *bodziak* ‘oseł’, *leb* ‘czoło’, *wyszka*, *wyszki* ‘rusztowanie z drągów lub desek w stodole’ – Rembiszewska, Siatkowski 2016). Poniższy tekst stanowi kontynuację tych rozważań.

Cyluszka, celuszka, całuszka

‘kromka chleba odkrojona z początku lub z końca bochenka’

Jest to wyraz właściwy tylko językowi ukraińskiemu. W OLA VI (m. 18 i 70) zanotowano go na znacznym obszarze zachodniej połowy Ukrainy od górnego i później dalszego biegu Prutu na południu aż po Kowel na północy, na

wschodzie niemal aż po Dniepr. Dokładniej jego zasięg na Ukrainie wyznacza AUM I m. 321. Oprócz dominującej na całym obszarze formy żeńskiej *цїлушка* w wąskim pasie na północy od okolic Kowla aż niemal po rzekę Horyń w AUM l.c. występuje też forma męska *цїлушок*, w OLA VI odnotowana tylko w jednym punkcie koło Włodzimierza Wołyńskiego (406). Nazwa ‘pierwszej kromki chleba’ *цїлушка* znana jest również w ukraińskim języku ogólnym jako synonim literackiej nazwy *окраєць* (SUM XI 234). Uważa się ją za derywat od *цїлувати* ‘całować’ (pierwszą kromkę chleba dawano do pocałowania najstarszemu/najgodniejszemu członkowi rodziny) lub od *цїлай* ‘kawałek odkrojony od całego chleba’ (від *цїлої* хлібини), a więc od przymiotnika *цїлий* ‘cały’, por. ESUM VI 258.

Z gwar polskich w OLA VI odnotowano ten wyraz jedynie na pograniczu ukraińskim w Wiszniowie koło Hrubieszowa (324) *cehuška* oraz w trzech punktach przesiedleńczych na Dolnym Śląsku koło Żagania (257) *cahuška* u przesiedleńców spod Tarnopola, koło Nowej Rudy (276) *cyhuška* u przesiedleńców spod Lwowa i koło Trzebnicy (268), *cahuška* u przesiedleńców z Tuligłówn pod Lwowem (por. Siatkowski 2015: 224).

Dalsze poświadczenia tego wyrazu też pochodzą ze ścisłego pogranicza polsko-ukraińskiego, z polskich dialektów kresowych pod Lwowem, Tarnopolem, Stanisławowem i Kamieńcem Podolskim oraz u przesiedleńców z tych stron.

Pelcowa (1994: 87; 1997: 194, 195, 199; 2001: m. 92, s. 81, 99) przytacza nazwę *cahuška* z kilku punktów w pasie nadbużańskim na południowo-wschodnim skrawku Lubelszczyzny koło Tomaszowa. SGPA III 330 ma hasło *cahuška* ‘kromka chleba odkrojona z bochenka’ z Wiszniowa pod Hrubieszowem z formą *cehuška* – nieco inną niż w OLA VI oraz *cahuška* spod Stanisławowa, ze Starej Huty pod Tarnopolem i z okolic Kamieńca Podolskiego. Cechosz-Felczyk (2004: 34) odnotowuje *cehuška* ‘przylepka’ z Oleszkowic (na wschód od rzeki Zbrucz), Ananiewa (1986: 110) acc. *cahuške* *chl'eba* z regionu Chmielnicki.

Liczne przykłady występowania tego wyrazu znajdujemy u przesiedleńców:

- spod Tarnopola – w Hanaczowie: *cahuška*, *ciehuška*, *okrojka*, *piętka*, *przylepka*, w Kozłowie: *pentka*, *cehuška*, w Firlejowie: *cehuška*, *muvi*, *a maż dobre zemby*, *maś cehuške*, w Boryczówce: *cahuška*, w Sorocku: *to cehuška muvili*, *a tutaj muvjom piętka*, *a my muvili cehuška*, w Borkach Wielkich: *pentka*, *cahuška*, w Kaczanówce: *cehuška* (Tarnopol 2007: 140, nr 869);
- spod Lwowa – w Wołostkowie: *cahuška*, *ciehuška*, *piętka*, *skopek* – *a perša* (kromka) *to cahuška*, w Białem: *cehuška*, *pentka*, w Różance: *cehuška*, w Tuligłównach: *cahuška* (por. też u Paryła 2004: 28 *cahuška*), w Siemianówce: *cahuška*, *perša to była cahuška*, w Wołczuchach: *cahuška*, w Kołtowiu: *cahuška*, *pentka* (Lwów 2015: 119, nr 869).

Brückner (1990: 55) podaje polską formę *cahuška*.

Układ geograficzny form polskich wskazuje jednak, że fonetycznie regularna na gruncie polskim i mogąca świadczyć o jakimś dawnym nawiązaniu forma *całuszka* nie jest u nas pierwotna. Zebrane materiały przemawiają za tym, że mamy tu do czynienia z pożyczką nazwy ukraińskiej *ciłuszka*, *cyłuszka*, która ulegała niewielkiej polonizacji fonetycznej na *cieluszka* i pełniejszej (z polskim przegłosem) na *całuszka*.

Wyraz *całuszka*, raczej ze względu na walory brzmieniowe niż na przynależność regionalną, pojawił się w wierszu Bolesława Leśmiana. Zapewne autor znał tę nazwę ze słyszenia, gdyż przez kilka lat mieszkał i pracował na południowym wschodzie Polski – w Zamościu i Hrubieszowie.

I właśnie, sycąc cieniastą snu zmrużkę
Wspomnianą nagle z lat dawnych doliną,
Spożywam chleba wonnego **całuszkę**
Razem ze słońca na niej odrobina... (Leśmian 1936)

Koromysło

‘drewniane nosidła zakładane na barki do noszenia wiader z wodą i koszy’

Nazwa ta występuje w Słowiańszczyźnie w dwóch postaciach: poświadczonej jedynie z kaszubszczyzny **čьrmyslъ*, pl. **čьrmysly* (*čärměslě*) oraz właściwej Słowianom wschodnim **кѣrmyslъ* (*коромысл*, *коромысел*), **кѣrmyslo* (*коромысло*), por. Popowska-Taborska 1968: 369–370, Hinze 1972: 19–24, Trubačev 1974: 35–41, ESSJ IV (1977): 149, XIII (1987): 228–229, SEK I (1994): 224–225 (Boryś).

Forma słowińska *čärměslě* mogła mieć szerszy zasięg, jak świadczą wywodzące się według Hinzego l.c. z niej niemieckie nazwy jezior *Schermützel*, *Scharmützel*, *Schermeisel* z dawnego terenu łużyckiego oraz *Zermützel* z dawnego terenu połabsko-pomorskiego.

We wschodniej Słowiańszczyźnie najlepiej poświadczona jest w języku rosyjskim, por. *коромысль* ‘drewniane nosidła do noszenia wiader z wodą’ już w 1505 roku w dokumencie ze Smoleńska (SrezMat I 1291; SRJ XI–XVII, t. VII 340), później też *коромысло* też w znaczeniu ‘dźwignia wahadłowa’ (SRJ XI–XVII l.c., SRJ XVIII, t. X 181, Dal II 168), też ‘żuraw u studni’, zool. ‘ważka’ (SSRLJ V 1453–1454; BASRJ VIII 478–479) i powszechnie w gwarach *коромысел*, *коромысел* oraz *коромысло* ‘drewniane nosidła do noszenia wiader z wodą’ i w wielu innych znaczeniach (SRNG XIV 363–364). W języku ukraińskim *коромисло* ‘drewniane nosidła do noszenia wiader z wodą’, ‘dźwignia wahadłowa’ (SUM IV 297) jest zapewne późniejsze, podobnie białoruskie

коромысль ‘nosidła do noszenia wiader z wodą’, ‘dźwignia wahadłowa’ z XVII wieku (HSBM XVI 21, słownik ten przytacza też wspomniany wyżej przykład ze Smoleńska z 1505 roku), też *коромысел* r. m. i dial. *коромісла* r. n. ‘koromysło’ (por. Trubačev 1974: 35–36). Zasięgi form gwarowych białoruskich *коромісла*, *коромысла* itp. oraz ukraińskich *коромесло*, *коромесла* (AGB I m. 53, s. 64) podano z przytaczanych źródeł w komentarzu do mapy ‘nosideł do noszenia wiader wody’ w Atlasie Białostoczczyzny (AGWB VI, m. 149, s. 122–123). Według mapy OLA VI m. 2 geograficznie zróżnicowane **koromysło*, **koromysła*, **koromysły*, **koromysły* są powszechne na całym wschodzie Słowiańszczyzny.

W Polsce, poza wspomnianym wyżej kasz. *čarměslë* ‘koromysło’, nazwa *koromysło* występuje tylko na terenach wschodnich oraz w gwarach przesiedleńczych na zachodzie i północy Polski, co słusznie od dawna uznawane jest za przejaw wpływu ruskiego (ukraińskiego) (por. Brückner 1990: 257; Sławski SE 491; Popowska-Taborska l.c.; słowniki języka polskiego; Kurzowa 1985: 189, 290, 337 i inni), a w gwarach na południu za pożyczkę ukr. *коромисло*, a na północy z dial. brus. *каромісла* (por. Kurzowa 1993: 374). Ma ono tu zresztą zasięgi dosyć duże, co warto przedstawić bardziej szczegółowo.

W gwarach wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny występuje *kar^lomisto* / *kor^lomisto* w postaciach na północy zbliżonych do form białoruskich, a na południu do form ukraińskich. Częściowo, zwłaszcza na północy, wypierają je nazwy polskie, zwłaszcza *nas^litka* (AGWB l.c.).

W okolicach Włodawy pojawia się często obocznie w tych samych punktach w gwarach polskich *koromysło*, *kurumysło* itp., a w gwarach ukraińskich *kor^lomysło*, *kurumysło* itp. (Czyżewski 1986a, m. 103, 1986b: 94 – z dalszą literaturą).

Zasięgi nazwy *koromysło* w gwarach polskich podano w wielu opracowaniach.

W PAE IV m. 241 są to rozproszone punkty na wschodzie Polski oraz liczne punkty przesiedleńcze.

W MAGPIX m. 445 podobnie: *koromysło*, *koromysła*, *koromysły* występują na wschodzie Polski w wąskim pasie z głębszym klinem koło Sokołowa Podlaskiego oraz w umieszczonych w osobnym zestawieniu punktach przesiedleńczych.

Tak samo w OLA VI m. 2, s. 30–31 *koromysło* odnotowano w trzech punktach polskich na wschodzie: koło Białej Podlaskiej 307 Choroszczynka *koromysło*, koło Włodawy 315 Osowa *koromysło* i pod Hrubieszowem 324 Wiszniów *kurumesła* oraz w punktach przesiedleńczych: na Pomorzu 240 Gwiazdowo, pow. Sławno *koromisto*, w Woli Młynarskiej p. 252 koło Pasłęka *koromysła*, w p. 247 Deszczno koło Gorzowa Wielkopolskiego *koremista*, na Śląsku koło Żagania 257, w Żagańcu *koremesło*, koło Trzebnicy 268 w Ligocie Pięknej *kremejsła*.

Pelcowa (1997: 209; 2001 m. 67 na s. 173) wyznacza zasięg tej nazwy na wschodniej Lubelszczyźnie za pomocą izoglosy przebiegającej koło Białej Pod-

laskiej i znacznie na zachód od Włodawy, Chełma, Hrubieszowa i Tomaszowa Lubelskiego: *koromysło* na północy, *koromyśla* na południu i *koromysel* koło Parczewa.

Przykłady nazwy *koromysło* z płn.-wsch. Polski zapisano w Słowniku podlaskim: z Suwalszczyzny (*kuromiśla* T. Zdancewicz), z Sokółki (B. Nowowiejski), z Szepietowa (M. Gąsowska), z Ciechanowca (I. Maryniakowa) i z Niemirowa nad Bugiem (B. Janiak). U starowierców *кѣрам'ыс'лѣ*, *крам'ыс'лѣ* został przyniesiony z Rosji (RóżnSłow 165).

Liczne przykłady z Mazowsza podaje AGM VI m. 266, s. 56: *koromysło* notowano tu na terenie dosyć zwartym pod Zambrowem, Ostrowią Mazowiecką, Węgrowem (tu też *koromyśla*) i Siedlcami, a sporadycznie i w rozproszeniu koło Kolna (Zalas), Ostrołęki (Łęg Starościański), Wołomina (Kobyłka), Nowego Dworu (Józefów), Płońska (Gumino) i Kozienc (Łękawica).

Wiele nazw pokrewnych z wyrazem *koromysło* przytacza kartoteka SGPA: *koromysło* spod Ostrowi Mazowieckiej, Sokółki, Białej Podlaskiej, Puław, ze wschodniej Lubelszczyzny, też spod Niska, Lubartowa, Jarosławia i Przemysła, *koromyśla* pod Sejnam, z Lubelszczyzny wschodniej, spod Jarosławia, szczególnie często spod Siemiatycz i Siedlec, *koromysły* spod Siedlec (Cyran), *koromyśle* spod Siedlec i Węgrowa.

Natomiast podawane przez SOWM III 285 na podstawie PAE IV m. 241 z Dąbrówki pod Piszem na Mazurach *koromesło*, *koromeśla* pochodzą najpewniej od polskich przesiedleńców z Ukrainy.

Koromysło i pochodne występowały też powszechnie w polskich gwarach kresowych, por. np. w SGPK II 434 *kromisło* z Grodzieńszczyzny (H. Łopaciński 1899: 772), *koromysło* z Podola (Kremer 1863) i spod Drohobycza pod Lwowem (Parylak 1877), *koromysło*, *koromesło* w potocznej polszczyźnie Lwowa, w Dubibach w pow. buczackim (Hrabec 1955), w Starej Hucie buczackiej (Kurzowa 1985: 189, 290 i passim), *koromysł*, *koromysło* w potocznej polszczyźnie na Wileńszczyźnie (Walicki 1886, Łętowski 1915; por. Pelcowa 1993: 374), *koromysły* w dialekcie polskim na Braślowszczyźnie (Rieger 2014: 135), *koromesło* w Oleszkowcach na Podolu (Cechosz-Felczyk 2004: 92–93), u przesiedleńców spod Lwowa: z Wołostkowa *koromyśla*, z Białego *koromesło*, z Różanki *koromysuò*, *koromesuò*, z Tuligów *kirmejsuò* (por. też Paryl 2004: 57), z Ilnika *koromesło*, z Siemianówki *koromejsło*, *koromysło*, z Wołczuch *kromesło*, z Kołtowa *koromesło* (Lwów 2015: 113, nr 816) i spod Tarnopola: z Hanaczowa *koromysłò*, z Kozłowa *koromysuò*, *koromesuò*, z Firlejowa *koromesło*, z Krowinki *kòromesło*, z Boryczówki *koromesło*, z Sorocka *koromesło*, z Borków Wielkich *koromesło*, z Kaczanówki *koromesło* (Tarnopol 2007: 134, nr 816), por. przytoczone wyżej w OLA przykłady z Polski północnej i zachodniej.

Liczne przykłady z polskich gwar kresowych znajdujemy w kartotece SGPA.

Werenicz (1990: 109) przytacza *kor^lomysło* z polskiej gwary wyspowej na Polesiu, wywodzącej się z Mazowsza i słusznie uważa, że pożyczka ta została przejęta dopiero na Polesiu. Moszyński 1934–1936 notuje *koromysło* ‘pas Oriona’ z Grodzieńszczyzny i spod Wołkowyska. Podawane jest *koromysło* ‘nosidła do noszenia wiader z wodą’ ze Starej Huty buczackiej (M. Łesiów), spod Komarna pod Lwowem (Harhala 1931), z Milna na Podolu (Dejna 1956: 7), *koromesła* z Bukowiny i z rejonu żółkiewskiego pod Lwowem.

W polskim języku pisanym *koromysło* pojawia się późno: w niemiecko-polskim słowniku Mrongoviusa, 1854, s. 573 s.v. *Pede: koromyśl, koroniosło*. SW II 478 uznaje *koromysło* ‘nosidła do noszenia wiader z wodą’ za gwarowe i przytacza przykład z Orzeszkowej, SJPD III 1015 uznaje je za regionalne wschodnie i popiera przykładami z *Latarni czarnoksiężskiej* Kraszewskiego (1872) oraz z *Ludzi i sztandarów* Gustawy Jareckiej (1947), Dubisz zaś w USJP II 251 uważa za termin etnograficzny. Mimo stosunkowo nielicznych poświadczeń *koromysła* ‘nosidła do noszenia wiader z wodą’ są szeroko znane i uważane za pożyczkę wschodnią.

Nazwa *koromysło* w niektórych gwarach uległa metaforyzacji. Mimo że na danym terenie obecnie desygnat nie występuje, na pograniczu Mazowsza i Podlasia w powiecie wysokomazowieckim *koromysło* do dzisiaj funkcjonuje jako ‘przedmiot niekształtny, nieprzydatny’ (np. „takie koromysła stojo na dworzu, nie wiadomo, co z nimi robić” Kulesze Kościelne, Rembiszevska 1993).

Koleśnik ‘kołodziej’

Na podstawie słowników języków słowiańskich można by sądzić, że *koleśnik* ‘kołodziej’ jest wyrazem ogólnosłowiańskim i na ogół o pożyczce się tu nie wspomina, por. Siatkowski 2005: 179–180, 210: 367–368. Bańkowski I: 753 zaś pisze: „*Koleśnik* ‘kołodziej, stelmach’ 1564, rutenizm wileński (por. na Wileńszczyźnie nazwę miejscową *Koleśniki*), **koles-ьn-ik-ъ*, wschłow., od **kolo*, -ese; Por. rzadsze rutenizmy *koleśnica* (S. Orzechowski; u Z. Kaczkowskiego 1899 błędnie zamiast *kolasa*), *koleśnia* Bandtkie 1806)”. I chyba ma rację.

Sama formacja **kolesьnik-ъ* przy uwzględnieniu innych znaczeń, jak ‘wozy różnego typu’, ‘części wozu’, ‘woźnica’, nazwy botaniczne itp. ma zasięg ogólnosłowiański (ESSJ X 128), natomiast w znaczeniu ‘kołodziej’ jej zasięg jest ograniczony głównie do języków wschodniosłowiańskich.

Nazwa **kolesьnikъ* w znaczeniu ‘kołodziej’ ma liczne potwierdzenia w językach wschodniosłowiańskich, por. ros. *колесник(ъ)* od XVI wieku (SRJ XI–XVII, t. VII 236), później *колѣсник* i *колѣсник* (SSRLJ V 1151) – znaczenie to, jako literackie, pomija natomiast SRNG XIV 127, ukr. *колісник* (Hrinč II 269; SUM

IV 225), brus. *колесникъ*, *калесникъ*, *колесьникъ* od XVI wieku (HSBM XV 197–198), dziś *калѣсник* (taką formę literacką obok *стальмах* podano w białoruskich materiałach OLA), choć TSBM nazwy tej nie notuje.

Poza tym *kolesnik* ‘kołodziej’ poświadczony jest w języku polskim. Notują go przede wszystkim słowniki: Mączyńskiego (Carpentarius faber, *Kolesnik / álbo Stelmách* 39b/14), Calepina (201b), Knapskiego (SP XVI, t. X 468; SW II 401), anonimowy Słownik łacińsko-polski z XVII wieku oraz słownik Trotza (kartoteka SXVII–XVIII). Słownik warszawski zresztą rozróżnia: *kolesnik* ‘ten, co robi kolasy’ (SW II 401) i *kołodziej* (*kolesarz*, *kolarz*, *kolarz*) ‘stelmach, rzemieślnik, robiący koła do wozów’ (SW II 411). Poza tym Linde II 407 podaje nazwę tę z publikacji J. Torżewskiego *Rozmowa o sztukach robienia szkła*, wydanej w 1785 roku w Berdyczowie, co wskazuje na związek z Ukrainą, a SJPD III 815 z utworu *Jermola* J. I. Kraszewskiego. Przytacza ją też SWil I 508. Charakter tych źródeł nie przemawia jednoznacznie za rodzimością *kolesnika* ‘kołodzieja’ w języku polskim, przeciwnie może to być zwykłe przejęcie słownikarskie. *Kolesnika* ‘kołodzieja’ zamieszcza też Arct ([1929] 258), również w swoim Słowniku staropolskim.

W języku czeskim *kolesnik* ‘kdo kolesy dělá, der Stellmacher’ odnotowany jest przez Jg II 102 tylko z powołaniem się na Lindego, co zdecydowanie przemawia za możliwością przyjęcia tu pożyczki z polskiego, zwłaszcza że późniejsze odosobnione poświadczenie tego wyrazu z XIX-wiecznego słownika czesko-niemieckiego J. F. Šumavskiego (Kott VI 641) najpewniej powtarza tylko Jungmanna.

Znane jest jeszcze odosobnione potwierdzenie serb. *kòlesnik* ‘kołodziej’ z publikacji G. Zelicia, ogłoszonej w Belgradzie w 1897 roku (RSHJ IX 792), co może być również przejawem pożyczki (np. z języka rosyjskiego) lub niezależnej innowacji w ramach produktywnej derywacji słowotwórczej.

Należy zatem stwierdzić, że poświadczenia wyrazu **kolesьnikъ* w znaczeniu ‘kołodziej’ w literackich językach słowiańskich wcale nie świadczą o jego ogólnosłowiańskości.

W OLA VIII m. 9 pokazuje, że **kolesьnikъ* w tym znaczeniu jest ograniczony do gwar wschodniosłowiańskich, z tym że został on wyparty przez pożyczkę niemiecką **stelmaχъ* częściowo na Białorusi, a w znacznym stopniu w zachodniej Ukrainie. Zatarło to zapewne pierwotną granicę między **kolodějъ* i **kolesьnikъ*. Na mapie tej **kolesьnikъ* ‘kołodziej’ zupełnie nie występuje na terenie Polski. Na odwrót – **kolodějъ* zanotowano sporadycznie na Białorusi koło Grodna (*klaz’ej* – 337) oraz na Ukrainie nie tylko na pograniczu polskim (*kułud’ij* – 421), lecz także w okolicy Czerkasów (*kolod’ij* – 501, *kolod’ij* – 509). Pełniejsze dane z dialektów białoruskich pokazują, że **kolesьnikъ* występuje właściwie na całej Białorusi, często obocznie z zapożyczeniem **stelmaχъ*, por. LAB III 85 m. 222,

s. 85 (w legendzie podano cztery warianty fonetyczne nazwy **kolesʹnikʹ* na Białorusi: *калэ́снік, калё́снік, каля́снік, каля́снік*), por. też dalsze poświadczenia tej nazwy w gwarach białoruskich podane w komentarzu do AGWB VII m. 238.

W materiałach spoza OLA znajdujemy przedłużenie zasięgu nazwy **kolesʹnikʹ* ‘kołodziej’ na terenie Polski w gwarach wschodniosłowiańskich na Białostoczczyźnie, gdzie występuje on (*kaʹlesʹnik, kalesʹnik, kolesʹnik*) zwarcie na północy i wschodzie obok *sʹtelmaχ* i *kataʹzʹej* (AGWB VII m. 238, s. 90–91).

Natomiast z gwar polskich znane są tylko jej sporadyczne poświadczenia z pogranicza polsko-ruskiego, por. *koleśnik* ‘kołodziej’ podawany przez Glogera z Tykocińskiego (SGPK II 400), *koleśnik* u Kudzinowskiego spod Knyszyna (Rembiszewska 2007: 156), pojawiający się w XVI-wiecznych księgach miejskich Knyszyna (Kuryłowicz 2005: 172), ale dzisiaj już zupełnie nieznanymi (Rembiszewska 2006: 76–77) oraz *kolośnik* ‘ts.’ z okolic Bielska Podlaskiego (kartoteka SGPA); por. też RóżnSłow 126.

W tej sytuacji, nawet przy dużej frekwencji tego wyrazu w dawnych słownikach polskich, chyba należy tu za Bańkowskim I: 753 przyjąć wpływ ruski.

Ważnych argumentów za przyjęciem wpływu ruskiego dostarczają pochodzące od *koleśnik* ‘kołodziej’ służebne nazwy miejscowe. Na Białorusi występuje kilka nazw *Kalesniki* w rejonie witebskim i na Grodzieńszczyźnie. Znanymi są też *Koleśniki* w Polsce i na Litwie na terenach sąsiadujących z Białorusią: *Koleśniki* w gminie Kalinowo, 14 km na półn. od Rajgrodu i *Koleśniki*, położone 3,5 km na półn.-wsch. od Moniek (NMP V 50) oraz miasteczko *Koleśniki* na Litwie w rejonie solecznickim w pobliżu granicy z Białorusią.

Koleśniki koło Kalinowa, znane już od 1468 roku (*Colleschnicken, Koleschinnen, Pohybel*), według przywileju lokacyjnego otrzymał niejaki *Jan Ruski*, a zaś drugi współzałożyciel nazywał się *Jurgen*. Osada ta leżała nadto *bey Pohibel* (nazwa pochodzi z ruskiego *погибель* ‘śmierć, katastrofa’). Ciekawe, że na tych terenach znana była też nazwa osobowa *Koleśnik*, np. *Simon Koleszniki*, założyciel Brodowa, *Paul i Stannick Kolleschnick* w Sypitkach (1539). Świadczy to, że na tych terenach szerzej było znane osadnictwo ruskie (Białuński 2001: 52, 58–60, por. też Szcześniak 1994: 161). SGPK IV 263 (powołuje się tam na pracę Kętrzyńskiego 1882: 450, z którego przytacza dosłownie informację o właścicielach miejscowości) podaje, że *Koleśniki* pod Kalinowem założyli osadnicy polscy i litewscy (a więc i ruscy). Podobnie późniejsze *Koleśniki* (pierwsze poświadczenie z 1571 *Koleśniki, Koliesniki*) spod Moniek mogą zawdzięczać swoją nazwę osadnikom ruskim lub stanowią nazwę przeniesioną. *Koleśniki* solecznickie bezpośrednio nawiązują do terenów białoruskich.

Poza tym odnotowano *Koleśniki* jako nazwę kolonii we wsi Ciwoniuki, leżącej koło Michałowa na wschód od Białegostoku (Kondratiuk 1974: 92). Wymienione nazwy miejscowe też należy uznać za przejęte z języka białoruskiego lub za

relikty z dawniej dalej na zachód sięgających dialektów wschodniosłowiańskich. Ciekawe, że akurat na pobliskich terenach pojawia się zapożyczenie nazwy popolitej *koleśnik* ‘kołodziej’.

Podobnie za przejęte z ukraińskiego należy uznać podawane przez Bańkowskiego rzadkie w języku polskim *koleśnica* ‘narzędzie kołodzieja’ u Stanisława Orzechowskiego (SP XVI, t. X 468) i ‘powóz, kolasa’ u A. Kaczkowskiego, a w gwarach kresowych (kartoteka SGPA) pod Tarnopolem (Buczacz) i Stanisławowem (Delejów) oraz w USJP II 160) ‘przednia część pługa z kołami’, por. ukr. *колесниця, колісниця* ‘wóz dwukołowy’, ‘rydwan’ (SUM XVI–XVII, t. XIV 175; Hrinč II 267; ESUM II 514; SUM IV 225), a może także *koleśnia* ‘zakład stelmachowski’ u Bandtkiego (1806), Kluka (Linde III 407; SW II 400) i w SWil I 508, por. ukr. *колєсня*, m.in. ‘warsztat kołodzieja’ (Hrinč II 267; ESUM II 514).

Korowaj

‘obrzędowe pieczywo, zwłaszcza weselne’

Według ESSJ XI 112–116 dwie podstawowe nazwy słowiańskie obrzędowego pieczywa weselnego **kolačb* i **kōrvajb* wyraźnie się różnią zasięgami: **kolačb* ma zasięg ogólnosłowiański, natomiast **kōrvajb* występuje tylko we wschodniej i południowej Słowiańszczyźnie, a brak go zupełnie w Słowiańszczyźnie zachodniej.

We wschodniej Słowiańszczyźnie wyraz ten występuje powszechnie, ale jego dokumentacja w poszczególnych językach jest nierównomierna.

Ros. *коровáѳ* ‘okrągły biały chleb z pszenicznej mąki’, ‘obrzędowe pieczywo weselne, kołacz weselny’ znany jest od XVI wieku (SRJ XI–XVII, t. VII 333–334; SRJ XVIII, t. X 179; Sumcov 1996: 195), później też *каравáѳ* ‘duży okrągły chleb’ (Dal II 89), współcześnie *каравáѳ* ‘duży okrągły chleb’ (SSRLJ V 797; Ożegov 353; BASRJ VII 648–649), powszechnie znany w gwarach w postaciach *каравáѳ* i *коровáѳ* w znaczeniu ‘bochenek żytniego lub pszenicznego chleba’ (niekoniecznie okrągły), ‘kołacz weselny’ (por. SRNG XIII 64–65).

W języku ukraińskim najpierw odnotowano kilkakrotnie w XV wieku (1411, 1421, 1428) nazwę osobową *Иван Коровáѳ* (SSUM I 498) oraz w 1438 roku w Sokole *Андрей Коровáѳ* i w 1591 roku w Łucku *Остафей Коровáѳ* (SUM XVI–XVII, t. XV 23), potem *коровáѳ* ‘kołacz weselny’ (Hrinč II 285), ‘kołacz weselny z ozdobami z ciasta’ (SUM IV 295).

W białoruskim *каравáѳ* w znaczeniu ‘okrągłe obrzędowe pieczywo weselne’ poświadczony jest dopiero współcześnie w języku literackim (TSBM II 635) i w gwarach pod Mińskiem oraz na terenie Polski w nadgranicznych Bobrownikach w gminie Gródek (SlPogr II 415).

Na załączonej w ESSJ mapce granica zasięgu wschodniosłowiańskiej nazwy **korvajb* została wyznaczona dokładnie wzdłuż wschodniej granicy państwowej Polski i Słowacji. Na zachód od tej granicy brak zupełnie form z polskim lub słowackim kontynuancem grupy *tort*.

W języku polskim są jednak liczne poświadczenia nazwy **korvajb* ze wschodniosłowiańskim pełnogłosem, stanowiące więc niewątpliwą przyjmowaną powszechnie pożyczkę z Rusi (Brückner 1990: 257; Sławski SE II 495–496), najpewniej z ukr. *коповáú* (Bańkowski I 798; SJPD III 1021; Kurzowa 1985: 317, 337; 1993: 374; USJP II 254) i/lub brus. *каповáú* (SW II 480; Zdancewicz 1975: 33; ESUM III 35–36), ale wymieniane jest też źródło rosyjskie (Linde II 447; Kurzowa 1993: 374).

Pierwsze poświadczenie tej pożyczki znajdujemy w kartotece SXVII–XVIII wieku z anonimowego *Wesela ptaszego*: „Wrona piekła *korowaje*, kawka pomagala”. Linde II 447 *korowaj* uważa za pożyczkę z rosyjskiego i określa jako ‘chleb wielki weselny na Rusi’, przytaczając cytaty z Franciszka Zabłockiego „Przypominam też Państwu córki ich wesele, niechaj ja, nie kto inny, piekę *korowaje*”, SW I 528 notuje bez żadnego kwalifikatora *korowaj* w znaczeniach ‘pieróg przyrządzony na ucztę weselną’ oraz ‘ogromny piernik, pieczony na święto boga Światowida, przypadające po żniwach’, natomiast SW II 480 uznaje *korowaj* ‘pieróg, placek weselny’ za wyraz gwarowy i dokumentuje przykładami z utworów Franciszka Zabłockiego (1754–1821), Juliusza Słowackiego (1809–1849) i Władysława Syrokomli (1823–1862).

SJPD III 1021 *korowaj* podaje bez kwalifikatora, ale przytoczone cytaty i definicja znaczenia wskazują na obrzędowy charakter tego pieczywa i związek ze Wschodem ‘rodzaj placek weselnego (lub świątecznego) z pszennej mąki, z wierzchu najróżnorodniej ozdobionego, pieczonego (dawniej uroczyście, z zachowaniem odpowiedniego rytuału) na Rusi’ powtarzając podany już przykład z Zabłockiego i z kilku dalszych pisarzy związanych z Kresami, jak Lucjan Siemieński, Zygmunt Kaczkowski, Bohdan Dyakowski, Leopold Staff oraz z rozprawy o polskiej sztuce ludowej z 1952 roku (ten ostatni przykład Kurzowa 1993: 374 przypisała błędnie Wincentemu Polowi)¹. USJP II 254 łączy ten typ kołacza z Rosją i Ukrainą.

¹ *Korowaj* pojawia się zresztą także u innych twórców z Kresów, m.in. u Słowackiego w *Śnie srebrnym Salomei*:

I znitował mnie z tą żonką,
Która mi tu pachnie rajem.

Taj przyszedł... co? Z **korowajem** (Słowacki, *Sen srebrny Salomei*);

A także u J. I. Kraszewskiego: „Z pieśnią się odbył taniec wkoło dzieży, w której ciasto rosło, z pieśnią poczęto lepić misternie **korowaj** święty, ofiarny, na którym spleciona kosa panny młodej siedziała i ptaszki, i pozatykane gałązki zielone, jagódki czerwone, kłosy dojrzałe...” (Kraszewski, *Stara baśń*).

Nazwa *korowaj* (w rozproszeniu też *korowal*), spopularyzowana przez kulturę masową, znacznie rozpowszechniła się w gwarach, co ma bogatą dokumentację w słownikach gwarowych (SGPK IV 435 i kartoteka SGPA) i w różnych opracowaniach (np. Pelcowej 1997: 197; 2001: 65, 90, a zwłaszcza Kurzowej 1985: 189; 1993: 374). *Korowaj* jako element kultury ludowej na obszarze Polski (z wyraźnym wskazaniem na jego pograniczny charakter) został przedstawiony w ujęciu etnolingwistycznym w *Słowniku stereotypów ludowych* (hasło próbne ukazało się jako odrębny artykuł: Bączkowska 1988).

Na podstawie materiałów gwarowych można zatem ustalić, że wyraz ten występuje na znacznym obszarze wschodniej Polski, m.in. na Suwalszczyźnie, pod Sejnami, w Augustowskim, na Mazowszu pod Grajewem, Łomżą, Ostrołęką, na Kurpiach, aż pod Białobrzegami (Dejna 1977: 230), powszechnie na Białostocczyźnie, m.in. pod Tykocinem, Knyszynem, na Podlasiu pod Siemiatyczami, Białą Podlaską, Radzyniem Podlaskim, Łukowem, w całej Lubelszczyźnie pod Puławami, Lublinem, Kraśnikiem, Włodawą, Krasnymstawem, Chełmem, Zamościem, Biłgorajem, Tomaszowem Lubelskim, w południowo-wschodniej Małopolsce pod Niskiem, Tamobrzegiem, Rzeszowem, Łańcutem, Przeworskiem, Przemyślem, Sanokiem. Poza tym notowano *korowaj* w polskich dialektach kresowych na Wileńszczyźnie (Kurkowa 1993: 374), też w Strylungach na pograniczu z białoruskim okręgiem brasławskim (Rieger 2014: 135), na Białorusi pod Grodnem (kartoteka SGPA), na Ukrainie na Wołyniu (kartoteka SGPA), pod Lwowem (SGPK l.c.), na Podolu w Oleszkowcach (Cechosz-Felczyk 2004: 93), w regionie Chmielnicki (Ananiewa 1986: 110).

W materiale ilustracyjnym do tekstu o *korowaju* pojawiają się kilkakrotnie występujące w pieśniach obrzędowych postaci *kuruwal* (Bączkowska 1988: 93), *kurowal* (l.c. 90, 92, 97), *korowal* (l.c. 88, 89), *kurowajik* (l.c. 88), ale nie ma informacji o miejscowościach, gdzie wykonano nagrania, co uniemożliwia dokładną lokalizację tych form. Można jednak przypuszczać, że pochodzą one z Lubelszczyzny, m.in. spod Chełma.

Geografia i postać zapożyczenia świadczą, że najczęściej mamy tu do czynienia z bezpośrednim wpływem ukraińskim.

Korowaj – pieczywo obrzędowe – funkcjonowało w kulturze i obyczajowości obszaru wschodniosłowiańskiego od dawna. W licznych opracowaniach wskazywano bogatą symbolikę tego pieczywa, jego znaczenie w obrzędowości weselnej (por. m.in. Kubiak/Kubiak 1981: 69–70; Ivanov, Toporov 1974; Sumcov 1885). Jak wskazano w Słowniku etnolingwistycznym, *korowaj* oznaczający rytualny chleb, głównie weselny, którym obdzielano uczestników wesela, stanowi nieodłączny element ceremoniału zaślubin głównie na Białorusi, Ukrainie, wschodniej Polsce (Gura 1999: 461). Kołacz w tradycji ludowej był symbolem płodności, co między innymi zaznaczało się w elementach fallicznych, który-

mi ozdabiano ciasto (l.c. 462). Interesujące świadectwo obecności korowaja w polskiej kulturze szlacheckiej daje Zygmunt Gloger, który odtwarza z pamięci uroczystości weselne z okolic Tykocina na Podlasiu, a ciasto mające w sobie „siedm garncy mąki białeńskiej, siedm garncy wody czyścieńskiej i siedm kóp par jajek” (Gloger 1875: 252) wskazuje jako nieodłączny element biesiady na cześć nowo poślubionych.

Mielnik ‘młynarz’

O funkcjonowaniu nazwy *mielnik* na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim pisano już sporo. Przyjmuje się, że *mielnik* w znaczeniu ‘młynarz’ w języku polskim stanowi pożyczkę z języka ukraińskiego, por. np. Minikowska 1980a: 89; Kurzowa 1993: 387; Siatkowski 2005: 223–224, 2010: 368. Uwzględnienie nowych materiałów, częściowo dawniej przeoczonych lub pominiętych, skłania do wprowadzenia pewnych uściśleń i korekt dotyczących miejsca tego wyrazu w słownictwie słowiańskim.

Wyraz **melьnikъ*, utworzony sufiksem *-ьnikъ* od czasownika **melti* ‘mleć’ lub sufiksem *-ikъ* od przymiotnika *melьnъ*, niewątpliwie należy uznać za prasłowiański i ogólnosłowiański. W pewnych znaczeniach jest poświadczony w języku polskim w kilku znacznie rozproszonych punktach/miejscach, por. np. *mielnik* ‘drążek do obracania kamienia żaren’ w Starej Wsi koło Radzyna (Pelcowa 2001: m. 76, s. 182), *melnik* ‘gruba pałka do rozcierania tytoniu’, ‘drążek do obracania żaren’, ‘hak do ognia’ na Kaszubach (Sychta III 159), *mielnik* ‘stępa’ w Topólnie pod Gostyninem (AGM V m. 224, s. 135), *melnik* i *melnica* ‘międlica do łamania lnu i konopi’ na Białostocczyźnie (RóżnSłow 159; AGWB I 77: Obróbka włókna VIII 4). Szkoda, że nie możemy podać bliższej lokalizacji na Białostocczyźnie, bo odpowiednie fiszki w kartotece AGWB zaginęły.

Należy przyjąć, że mamy tu do czynienia z relikdami rodzimymi, bo trudno sobie wyobrazić, by w tych przykładach doszło do takich przesunięć znaczeniowych w przejętym z ukraińskiego *mielniku* ‘młynarzu’, a na gruncie wschodniosłowiańskim pokrewne znaczenia są dosyć rzadkie. ESSJ XVIII 94 ma mac. *мелник* ‘żarna’, ros. z XVII wieku *мельникъ* ‘pomieszczenie, gdzie się przechowuje żarna, stępe’ i dial. znad Amuru ‘drążek do obracania żaren’. Ponadto udało nam się znaleźć, pominięte w ESSJ, poświadczenie wyrazu *мельник* w gwarach rosyjskich z terenu Litwy i spod Riazania właśnie w znaczeniu ‘рукоятка жернова ручной мельницы’ (SRNG XVIII 104) oraz w dialektach białoruskich na pograniczu białorusko-litewskim *мельник* ‘kamień żaren’ w Łosku pod Wołożynem i na terenie Litwy w Rudnikach w rejonie solecznickim (ŚlPogr III 57).

Natomiast *mielnik* w znaczeniu ‘młynarz’ właściwy jest niemal tylko językom wschodniosłowiańskim (np. brus. *ˈmʲelʲnʲik*, ukr. *ˈmɛlnʲyk*, *ˈmɛlʲnyk*, *ˈmɛlnʲyk*, ros. *ˈmʲelʲnʲik*), por. OLA VIII m. 19.

Wschodniosłowiański **meľnikъ* ‘młynarz’ ma dosyć dawne poświadczenie. W języku rosyjskim znany jest od XIV wieku (*мельникъ* SDRJ IV 522, SRJ XI–XVII, t. IX 83 w białoruskim od XV wieku (*мельникъ*, *мелникъ* – HSBM XVII 318, teraz *ме́льнік* TSBM III 135), dla ukraińskiego brak na razie wczesnych danych, SSUM I 585 ma tylko *Мелникъ* jako nazwę miejscową z ziemi brzeskiej z XIV wieku oraz nazwisko *Мельницкій* z XV wieku.

Bliższych informacji o występowaniu ros. wyrazu *мельник* w znaczeniu ‘młynarz’ w gwarach nie mamy, ponieważ SRNG zgodnie z zasadą dyferencjalności odpowiedniego materiału nie podaje.

Ciekawie przedstawiają się gwarowe nazwy ‘młynarza’ w Atlasie białoruskim. Na całym terytorium dominuje *ме́льнік*, w trzech punktach zachodnich w dorzeczu Niemna występuje *млынáр*, a w punkcie nad granicą litewską (nr 52) w postaci *млынáж*, wyraźnie wskazującym na bezpośredni wpływ polski. Poza tym niezależnie znany jest *млынáр* na znacznym obszarze pld.-wsch. Białorusi w okolicach Homla, por. LAB III m. 213, s. 83 i SiPogr III 57. Występowanie nazwy *млынáр* na Białorusi na pograniczu białorusko-litewskim oraz na południowy zachód od Mińska potwierdza OLA VIII m. 19, gdzie poza tym znajdujemy zapis też z terenu Mołdawii. Jednak na wschodzie Białorusi brak tam tej nazwy zupełnie. Tak szeroki zasięg nazwy *млынáр* w gwarach białoruskich trudno wyjaśnić. Należy dodać, że w sąsiadujących gwarach rosyjskich pod Brianskim i szerzej na południu znana jest nawet podstawa *млин*, *млын* ‘młyn’.

W języku ukraińskim *melnyk* ‘młynarz’ notowano od XVI wieku, ale sporadycznie również *mlynar* i *mlinarz*, natomiast w tekstach polskich na Ukrainie *mielnik* i *mlynarz* (Hut-Mytnik 2007: 41–42).

Zachodni zasięg nazwy **meľnikъ* w znaczeniu ‘młynarz’ na mapie OLA VIII niemal dokładnie pokrywa się z zachodnią granicą Białorusi i Ukrainy, przekracza on tę granicę jedynie w południowo-wschodniej Polsce (Wisznów pod Hrubieszowem – p. 324, Niebieszczany pod Sanokiem – p. 325, Paclaw pod Przemyślem – p. 326) i we wschodniej Słowacji (Čabalovce, pow. Humenné – p. 233). Poza tym zapisano go w OLA w polskich punktach na Pomorzu (*m'elńik* 240 – Gwiazdowo koło Sławna) i na Śląsku (*m'elńik* 257 – Żaganiec koło Żagania i *melńik* 277 – Lubsza koło Brzegu), gdzie należy je uznać za przeniesione przez polskich przesiedleńców ze Wschodu, w p. 277 zapewne pod wpływem sąsiednich punktów przesiedleńczych.

Potwierdzają to materiały spoza OLA. W kartotece SGPA znajdujemy *mielnik* w znaczeniu ‘młynarz’ z Wiszniowa pod Hrubieszowem, z Huty pod Chełmem

i spod Łańcuta, poza tym z polskich dialektów kresowych z terenu Ukrainy (Tuliłowy pod Lwowem, Buczacz pod Tarnopolem) i z obwodu Chmielnicki oraz z Rumunii (z Bukowiny, m.in. spod Suczawy). Nie przytaczamy nazwy *mielnik* ze spisu rzemieślników powiatu łukowskiego z 1868 roku, bo był to spis sporządzony po rosyjsku.

Z dialektów kresowych *mielnika* ‘młynarza’ znajdujemy poza tym w Oleszkowcach i Hreczanach na Podolu (Cechosz-Felczyk 2004: 113, 318), u przesiedleńców z Kozłowa (*melnik*), Boryczówki (*m̄el'nik*) i Krowinki (*menel'nik!*) pod Tarnopolem (Tarnopol 2007: 83, nr 391) oraz z Białego (*mlynaš, mel'nik*) i z Siemianówki (*m̄el'nik*) pod Lwowem (Lwów 2015: 69, nr 391), a także na Wileńszczyźnie (Kurzowa 1993: 387).

Ścisłe do gwar białoruskich i ukraińskich nawiązują gwary wschodniosłowiańskie w AGWB, gdzie pol. **młynarz* (*mlynar, mlyn'ar, mlin'ar*) występuje jedynie na samym skrawku północno-zachodnim, a na całym pozostałym terenie niemal powszechny jest **mel'nik* (na północy *m̄el'nik, m̄el'nik*, na południu *m'el'nik, m'el'nik, m'el'nyk, m'el'nyk*), a w rozproszeniu pojawia się też **młynarz*, określane nieraz jako młodsz. Układ ten świadczy, że mamy tu do czynienia z dawną granicą między polskim *młynarzem* i wschodniosłowiańskim *mielnikiem*, z możliwością pewnej ekspansji nazwy polskiej (por. podaną na s. 53 mapkę nazw ‘młynarza’ na terenie AGWB).

SGPK III 154 ma *mielnika* z dialektu kresowego spod Stanisławowa oraz z podania ludowego z Masłowa pod Kielcami. Ten drugi przykład warto przytoczyć w szerszym kontekście: „Jeden z takich zboreźników był młynarz. [...] On młynarz, widząc Boską osobę, zbliżając się raziczku jednego do młyina [...] wziął [...] kozuch, wyrzucił kudły na nim, ogarnął się w to odziewadło, wypadł na świat i jak szalony rzucił się Panu Jezusowi pod nogi [...]. Boska osoba, wejrząwszy na onego bezbożnika, rzekła: Do lasa Missiu, do lasa! Będziesz kmyżą (niezgrabijaszem) w kudły odzianym i po ziemi tarzać się będziesz. Od tego **mielnika**-niedźwiedzia [podkr. D.R., J.S.], pochodzą terazniejsze niedźwiadki”. Otóż ta egzemplifikacja ze zbeletryzowanego tekstu nie może stanowić dowodu na tak szeroki zasięg gwarowy tego wyrazu.

W sumie więc występowanie nazwy *mielnik* ‘młynarz’ w gwarach polskich ograniczone jest do ścisłego pogranicza wschodniego oraz do dialektów kresowych. W tej sytuacji przyjmowanie wpływu obcego, ukraińskiego i/lub białoruskiego wydaje się oczywiste. Trzeba dodać, że przytaczany przez ESSJ XVIII 94 czes. *melnik* ‘młynarz’ z Dobrowskiego (cytowany u Jg II 420 i Kotta I 1000) należy uznać za efemeryczny rusycyzm odrodzeniowy, a nazwa czeskiego miasta *Mělník*, podawana w ESBM VII 13 pod hasłem *мельник*, nie łączy się z rdzeniem **mel-* ‘mleć’, lecz z **měľ* ‘miał’, **měľnъ*, więc nie może dowodzić znajomości nazwy **mel'nik* ‘młynarz’ języku czeskim.

W polskim języku pisanym **mel̃nik̃* ‘młynarz’, inaczej niż w gwarach na terenie Polski, ma natomiast dosyć bogatą dokumentację.

SStp IV 226 notuje go z zapisek sądu ziemskiego przeworskiego z 1483 roku, SP XVI, t. XIV 47 sporadycznie z zabytku Libri Legationum, wiążącego się przede wszystkim z pld.-wsch. rubieżami Rzeczypospolitej (Minikowska 1980b: 59) „Ze wszy Borvskowcze Myelnyka na ymye Stasya [wzięli Tatarzy]” 11/102, materiały SXVII–XVIII przynoszą nazwę *mielnik* ‘młynarz’ ze Skrupułu (1730) Jana Stanisława Jabłonowskiego, związanego z Wołyniem, z Regestru złoczyńców grodu sanockiego (1554–1638) i z rękopisu XVII/XVIII wieku Regestru wydatków Piotra Kunaszczyka („Kwartalnik Historyczny” 1899, r. XIII, s. 586) powołując się na Jana Białobłockiego, sekretarza króla Władysława IV, przytacza z 1649 roku „*Mielnik, młynarz*, głowę uciął panu swemu, Z Łopatą rękodajnym sługą został jemu”.

Linde III 96 przytacza *mielnika* z XVIII wieku z „Teatru Polskiego” i z utworu Tadeusza Czackiego, związanego z Wołyniem, SW II 956 z XVIII–XIX wieku, uznając za gwarowe i powtarzając cytaty Lindego z Tadeusza Czackiego oraz dodając cytaty z Marii Konopnickiej „Co ten *mielnik*? Czary czyni. Z gorczycznego ziarna namełł mąki pełne żarna” i z wywodzącego się z Podola Michała Wiszniewskiego „Nawet *mielnicy* mieli osobne prawa, bądź zwyczajowe, bądź przywilejami zapewnione”, SWil podaje bez komentarza, SJPD IV 643 z XVIII–XIX wieku, określając jako dawne, a dziś gwarowe, m.in. z cytatami z Marii Konopnickiej i z utworu Jana Zacharyasiewicza *Na Kresach* (1867). Z. Kurzowa (1993: 387) wskazuje na znajomość nazwy *mielnik* ‘młynarz’ na Wileńszczyźnie, przytaczając cytaty z Chodźki (I. Chodźko, 1669, VI 318): „Ja Wlas Antonowicz *mielnik* ze wsi Kozłowie”. W swoim zestawieniu, powołując się na Minikowską, podaje błędnie, że *mielnik* znany jest w języku polskim dopiero od XVI wieku.

Mamy zresztą wiele dalszych poświadczeń wyrazu *mielnik* ‘młynarz’ z polszczyzny pisanej, jak np. w opowiadaniach ludowych Kazimierza Władysława Wójcickiego „jeden *mielnik* czyli *młynarz*” (Wójcicki 1842: 373), u Jędrzeja Moraczewskiego „Księżciu Czetwertyńskiemu własny *mielnik* (młynarz) w majątności jego... uciął głowę” (Moraczewski 1853: 49), w *Gramatyce* związanego z Wileńszczyzną Deszkiewicza-Kundzicza „Przeciwnie, *młynarz* lub gdzieniegdzie *mielnik*, ten co miele, a *młynownik* lub *młynnik* ten, co młyny stawia” (Deszkiewicz 1846: 30), u pochodzących z Kresów południowo-wschodnich Henryka Rzewuskiego (1791–1866) „Gdzie się stawał nowy młyn, tam nagderał na *mielnika*” (Bartnicka 1996: 119) i Aleksandra Fredry (1793–1876) „mieszkałem za miastem u *mielnika*”, „po jego siwym ubiorze łatwo *mielnika* poznałem”, „*Mielnik* podpisał kontrakt na trzy lata z młyna” (Zaleski 1969: 143–144), u Adolfa Kitschmana (1854–1917) w stylizowanym na żydowski humorystycznym utworze reprezentującym polszczyznę lwowską „po nad staw koło *mielnika*, nad ranem wracał do

miasta” (Brzezina 1986: 494), w anonimowym tłumaczeniu *Wojny i pokoju* Lwa Tołstoja, wydanym w Gródku w 1894 roku, t. III, rozdz. XVIII: „Na wąskim gościńcu, prowadzącym do wsi, przez długi szereg lat najspokojniejszych, poczciwy stary *mielnik*, w białej, bawełnianej szlafmicy, zarzucał wędki w stawie”, u pochodzącej z Grodzieńszczyzny Marii Rodziewiczówny „Ot, czemu! Był Archip *mielnikiem* u świętego Mikoły, dożył starości i szczęścia synów, a niebogaty był”, w słowniku Arcta „*Młynarz, Mielnik*, rzemieślnik zajmujący się mieleniem zboża we młynie” (Arct [1929]: 361).

Warto dodać, że w *Znachorze* Tadeusza Dołęgi-Mostowicza młynarzem jest *Prokop Mielnik*, a więc omawiany apelatyw posłużył do utworzenia nazwiska znaczącego – po pierwsze wskazującego na wykonywany zawód, a po drugie sytuującego bohatera w realiach wsi położonej na kresach ówczesnej Rzeczypospolitej.

Należy jeszcze zwrócić uwagę na liczne w języku polskim nazwy osobowe *Mielnik* oraz *Mieln(i)owski*, *Miln(i)owski* z XV-wiecznych zapisków sądowych halickich, przemyskich, przeworskich i sanockich (SSNO III 472), a zwłaszcza na najwcześniejsze zapisy z 1369 i 1411 roku nazwy osobowej *Mielnik* ze śląskiego klasztoru w Kamieńcu Żąbkowskim. Siatkowski 2005: 223–224 uznał, że noszący te nazwiska mnisi też mogli wywodzić się z południowo-wschodniej Polski. Przemawia zresztą za tym „ruchliwość” terytorialna nazw osobowych, dla porządku należy jednak odnotować, że dla Bańkowskiego II 176 dawne poświadczenie tej nazwy osobowej na Śląsku przemawia za rodzimością *mielnika* ‘młynarza’ w języku polskim, a nawet za możliwością zapożyczenia wschodniosłowiańskiego nazwy *melъnikъ* właśnie z języka polskiego. Pożyczka z języka polskiego na wschód wydaje się mało prawdopodobna, powstaje jednak wątpliwość, czy w języku polskim mamy zapożyczenie, czy może wchodzi w grę dawne nawiązanie obejmujące wschodnią Słowiańszczyznę i wschodnią Polskę.

Oładki, ołatki itp.

‘placki z tartych ziemniaków lub z ciasta, smażone na tłuszczu’

Regionalizm ten stanowi niewątpliwie pożyczkę przejętą z języków wschodniosłowiańskich. Trudno natomiast ustalić bezpośrednie źródło, zresztą poszczególne formy tej pożyczki mogły być przejęte niezależnie z poszczególnych języków.

W językach wschodniosłowiańskich jest to z kolei szeroko rozpowszechnione zapożyczenie grec. ἑλάδιον od ἔλαιον ‘masło, olej’, por. Vasmer III 133, ESUM IV 178, ESBM I 105. Powstały tu bardzo liczne różne formy, jak m.in. ros. ола́дья, pl. ола́дѣи, ола́док, pl. ола́дки ‘placek ziemniaczany, racuch’ od

XVI wieku (SRJ XI–XVII, t. XII 355), później ponadto *о́ла́душек*, *о́ла́душка* (SSRLJ VIII 837) i *о́ла́дышек*, *о́ла́дышка* (BASRJ XIII 683), a regionalnie i w gwarach *о́ла́жки* pod Twerem, *о́ла́нки* pod Riazaniem (Dal II 670), *о́ла́дик*, *о́ла́душ*, *о́ла́дыш* (SRNG XXIII 181) oraz uproszczone przez zanik samogłoski nagłosowej *ла́дка* pod Smoleńskiem i na południu nad Donem i pod Brańskiem (SRNG XVI 234), ukr. *о́ла́док* m. i *о́ла́дка* ż. (Hrinč III 51, SUM V 687), a w gwarach na Polesiu (w słowniku Łysenki) z zanikiem samogłoski nagłosowej *ла́тка* i *ла́дік* (ESUM IV 178, też u Hrinč II 340 *ла́дка*, ale bez ściślejszej lokalizacji), brus. *ала́дка* (TSBM I 221) oraz liczne formy pokrewne: w XVI wieku u Skaryny pojawiła się *ола́дья*, a w połowie XVII wieku *олатка* (HSBM XXII 188), w gwarach zapisano głównie na pograniczu białorusko-polskim na Grodzieńszczyźnie i w obwodzie brzeskim oraz na pograniczu białorusko-litewskim formy *ала́тка*, *агала́тка*, *гала́тка*, *гала́тка* (ŚiPogr I 76–77). Szerszy zasięg mają formy *ала́тки*, *о́латки*, *о́ла́дки*, notowane w Atlasie białoruskim w zachodniej Białorusi na pograniczu białorusko-litewskim i białorusko-polskim koło Smorgoni, na Grodzieńszczyźnie, w okręgu brzeskim, poza tym w centrum koło Baranowicz, na Polesiu koło Łunieńca i Stolina, w rozproszeniu szeroko występują też formy uproszczone w wyniku zaniku samogłoski nagłosowej *ла́тки* na północ od Mohylewa i *ла́дки* na południe od Mozyru (LAB IV m. 375, s. 119–120) oraz *ла́дка*, *ла́дачка* pod Witebskiem, na wschód od Mińska (Czerwień), koło Mohylewa i Homla (ESBM V 199). Ponadto Smułkowa 2009: 306 ze Słobódki na płn.-wsch. od Brasławia obok pol. *олаткi* podaje jako białoruskie *а́латкi*, *а́лазi*.

Wielką różnorodność wykazują nawiązujące terenowo do Białorusi formy zanotowane w dialektach wschodniosłowiańskich na terenie Białostoczczyzny. Ich układ jest częściowo zaskakujący. Występują tu formy właściwe zachodniej Białorusi: w pasie wschodnim przy granicy z Białorusią forma *а́латкi* (z wtrąconą spółgłoską *h* w sylabie początkowej), a nad Biebrzą oraz na zwartym terenie między Supraślą a Narwią i sporadycznie na południe od Narwi forma *а́латкi*, *о́латкi*, właściwa również białoruszczyźnie literackiej (*ала́дки*). Natomiast na północnym zachodzie na samym pograniczu polskim od Biebrzy aż nieco na południe od Białegostoku pojawia się forma *а́лазi*, *о́лазi*, z którą od wschodu sąsiaduje forma *а́лазi* (z wtrąconym *h*). Według M. Czurak (AGWB VI m. 193, s. 230–231) dla tej ostatniej formy nie znajdujemy nawiązań zarówno w gwarach białoruskich, jak i ukraińskich. Nam udało się jednak znaleźć odosobnione poświadczenia w białoruskim: w XVI wieku u Skaryny pojawiła się bliska forma *ола́дья*, a Smułkowa odnotowała na innej peryferii, też na pograniczu polsko-białoruskim w Słobódce na płn.-wsch. od Brasławia formę *а́лазi* (por. wyżej). A więc mamy tu do czynienia z archaizmem znanym również na zachodnim krańcu Słowiańszczyzny wschodniej, który dochował się jedynie na pograniczu

polsko-białoruskim. W przeciwnym razie trzeba byłoby przyjmować tu pożyczkę z języka rosyjskiego.

W języku polskim pożyczka ta występuje też w kilku różnych postaciach, których bezpośrednie źródło trudno ustalić. W języku pisanim wyraz ten pojawia się dosyć późno. Nie ma go w Słowniku staropolskim, u Mączyńskiego, w Słowniku polszczyzny XVI wieku, w kartotece Słownika XVII wieku ani w Słowniku wileńskim.

Słownik warszawski (SW III 767) podaje *oladka*, *-i*, *olatka*, uznając je za gwarowe, a w l. mn. *oladzie* ‘placuszek z tartych kartofli i mąki, racuszek’ z XIX-wiecznym poświadczeniem „*oladki* do zrazów i do rosółu” z Chodźki (I. Chodźko 1669, III 151). Kurzowa 1993: 400 stwierdza, że „Doroszewski za SW”, a SJPD V 976 tylko odwołuje się do tego słownika, ale cytowanego tam przykładu z Chodźki nie przytacza i notuje bez kwalifikatora *oladka* a. *olatka* ‘mały placek z mąki lub tartych kartofli smażony na tłuszczu, racuszek’ z XX wieku: *oladki* z Mody i Życia z 1952 roku i z Pamiętników (z 1927 roku) Władysława Glinki oraz *oladki* ze wspomnień Mirosława Kowalewskiego (ur. 1919). Ze względu na Władysława Glinkę, który dłuższy czas przebywał w Rosji (był tam więziony), redakcja słusznie zakłada tu prawdopodobne pochodzenie z rosyjskiego (z ros. *оладья*).

Formę żeńską *oladka* przytacza też Brückner SE 686, ale wywodzi ją z ukraińskiego. Formę „*oladki* z kartofli” ma też Eliza Orzeszkowa oraz Antoni Józef Gliński (*Bajarz polski* 1862), mający związki z Białorusią i Wileńszczyzną (SGPK III 439), co znów wskazuje na białoruskie pochodzenie tej pożyczki (por. też Zdancewicz 1975: 33). W innych słownikach współczesnego języka polskiego podawana jest forma męska *oladek* (np. Szymczak SJP II 515; USJP II 1252). Może więc wchodzić w grę również zapożyczenie ukr. lub ros. *оладок*, pl. *oladku*. W ogóle jednak regionalizm ten częściej ma w języku polskim dwie formy: *ten oladek* i *ta oladka*, a w liczbie mnogiej w obu wypadkach *oladki*.

Dubisz l.c. widzi tu regionalizm białostocki, ale warto zwrócić uwagę, że wspomniany wyżej Władysław Glinka pisał o „kurpiowskich olatkach”. Wyraz *olatek* || *oladek* ma szerokie poświadczenie w gwarach północno-wschodniej Polski, warto więc podać dokładniejszy przegląd form, uwzględniając również materiał kartoteki SGPA.

Formę *oladzie* ‘placki ziemniaczane lub mączne’ spod Suwałk podaje Kolberg (SGPK III 439) obocznie z *oladki*, *oladzie* z Filipowa – na zachód od Suwałk Teodozja Jagłowska (RóżnSłow 186) oraz kartoteka SGPA: „co od *oladziof* na ławie nie można wleść” (w kartotece SGPA od tej formy utworzono mianownik liczby pojedynczej jako *oladź*) i *oladzie* z miejscowości Degucie koło Żytkiejm nad samą granicą z obwodem kaliningradzkim. Z pogranicza Suwalszczyzny i Prus Wschodnich Mieczysław Ratasiewicz odnotował *łoladź* (RóżnSłow 186).

Wyraz *olatki* na początku XX wieku był rozpowszechniony na Wileńszczyźnie, jako nazwa specyficznej dla Litwy potrawy. Z tego powodu Łętowski uznaje ją za poprawną, stwierdzając, że „mieszkańcy Litwy wyjątkowo nie wykroczą przeciwko czystości mowy polskiej, jeśli zachowają »oładki« i nadal będą je jedli, nie zmieniając samej nazwy” (Łętowski 1915: 182).

Nazwa *olatki* na obszarze nowych gwar mieszanych na zachodzie Polski ma zawężone znaczenie (jakoby przeniesione z Białorusi), jako ‘placki niesione noworodkowi’ (Węgorowska 2000: 95).

Z terenów ściśle nawiązujących do kompleksu *ałaz’i*, *ołaz’i* w AGWB kartoteka SGPA ma *oładzie* ‘placki pieczone na patelni’ z Dobrzyniewa na zachód od Białegostoku i *oładzie* ‘placki z mąki pszennej’ z Bud na zachód od Bielska Podlaskiego. Te wyspy stanowią dawny ogólny relikwyt wschodniosłowiański.

Należy jeszcze wspomnieć o sporadycznie zanotowanej w Turowie koło Radzyna Podlaskiego (nieco na północ) formie *oładzka* ‘pierożek z tartych kartofli opiekany na maśle’ (kartoteka SGPA). Jest to zapewne kontaminacja form *oładka* i *oładzie*, co dodatkowo świadczy o szerokim zasięgu pożyczki *oładzie* na wschodzie Polski.

Najpowszechniej notowano w gwarach polskich na Podlasiu i na terenach sąsiednich w znaczeniu ‘mały placek z mąki lub z tartych kartofli’ trudne do rozróżnienia formy: *olatek*, *olatka*, pl. *olatki* oraz *oładek*, *oładka*, pl. *oładki*, a mianowicie *olatek*, pl. *olatki* w Bilwinowie pod Suwałkami (kartoteka SGPA), *oładka/oładka*, pl. *oładki*, *olatki* powszechnie na Wileńszczyźnie: zapisy z międzywojennego dialektu wileńskiego, Zdaniukiewicz 1972: 180, Turska 1930 [1983: 76], Turska 1982: 74, Łętowski 1915: 182, Walicki 1886: 240 (SGPK III 439, kartoteka SGPA, Z. Kurzowa 1993: 440), zapisy z miejscowości Widugiry, Świętniki, Landwarów (Rieger, Masojć, Rutkowska 2006: 295), *olatki* na Suwalszczyźnie, pod Sokółką, w Supraślu, pod Bielskiem Podlaskim (kartoteka SGPA, RóżnSłow 186: Wojciech Załęski, Ryszard Bańkowski), *oładek* pod Sokółką (RóżnSłow 186: Bogusław Nowowiejski), pod Knyszynem (Rembiszewska 2007: 173), *oładka* pod Białą Podlaską i na Litwie (kartoteka SGPA), *oładki* na Litwie (kartoteka SGPA: Turska 1930 [1983: 87]), koło Suwałk w miejscowościach Degucie i Filipów (kartoteka SGPA i RóżnSłow 186: Teodozja Jagłowska), pod Tykocinem (Stanisław Dworakowski – pominięty w RóżnSłow), pod Grajewem i w miejscowości Podniešno koło Siedlec (SGPK III 439, kartoteka SGPA). Do Wileńszczyzny nawiązują polskie gwary pod Brasławiem, gdzie zanotowano *olatki* w pogranicznych Dryświatach oraz na płn.-wsch. od Brasławia w Słobódce (tu jako białoruskie odnotowano *ałatk’i*, *ałaz’i*), por. Smułkowa 2009: 306.

Natomiast wśród licznych nazw tego desygnatu na Lubelszczyźnie *oładków* nie ma (Pelcowa 2001: mapa 97, s. 76, 81, 99).

Na koniec należy wspomnieć o formie uproszczonej *latki* ‘placki kartoflane’, która powstała przez zanik samogłoski nagłosowej *o-*. W AGM VI m. 297, s. 144 tworzy ona zwartą grupę wokół Siedlec, a poza tym występuje w rozproszonych punktach: na południe od Garwolina (Polik) i nad Bugiem w pow. węgrowskim (Prostyń) oraz na północy pow. zambrowskiego (Targonie Wielkie) i koło Grajewa (Pieńczykowo). Kartoteka SGPA ma ponadto uproszczone *latki* z Woli Wereszczyńskiej (na południowy zachód od Włodawy: Czyżewski 1986: m. 175), z Siedlisk pod Łukowem i z Łomaz koło Białej Podlaskiej. U Pelcowej 2001: m. 97 natomiast w Ostrzycy pod Białą Podlaską znajdujemy *lapki*, *lapciuchy*, stanowiące zapewne dalsze przekształcenie tego uproszczenia. Forma uproszczona *latki* niewykluczone, że została zapożyczona z gwar białoruskich lub ukraińskich, ale można przyjąć też naturalne uproszczenie na gruncie polskim. Takie stanowisko potwierdza obecność wyrazu *latki* ‘placki drożdżowe’ w idiolekcie mieszkanki Białegostoku, która pochodziła z Trześcianki w powiecie hajnowskim i posługiwała się „mową po prostu” (Andrulewicz 2000: 147). Zazwyczaj forma uproszczona nie tworzy większych zwartych arealów, lecz występuje w rozproszeniu, co prawdopodobnie świadczy, że na różnych terenach powstała ona niezależnie.

Dokładniejsza dokumentacja tej pożyczki w gwarach polskich pozwoliła nieraz rozstrzygnąć bezpośrednio źródło białoruskie, ukraińskie lub rosyjskie, nadal jednak wskazanie określonego źródła sprawia poważne trudności (sygnalizuje to np. Sawaniewska-Mochowa 2002: 150 w odniesieniu do polszczyzny szlachty kowieńskiej). Ogólnie wpływ wschodniosłowiański przyjmują tu Kurzowa (1993: 400) i Rembiszewska (2007: 40). Kostecka-Sadowa stwierdza jednoznacznie, że jest to „XIX-wieczny wschodnioslawizm, który ma swoje odpowiedniki w językach rosyjskim, białoruskim, ukraińskim” (Kostecka-Sadowa 2015: 213). Układ geograficzny poszczególnych form w gwarach wschodniosłowiańskich i polskich nie daje jasnej wskazówki, z którego języka każda z nich może się wywodzić. Układ ten zapewne nie jest pierwotny i nie sposób wskazać, jakie tu zaszły zmiany.

Odliga, otliga, otliha ‘odwilż’

**Odliga*, **otliga* przynależy językowi białoruskiemu i ukraińskiemu. Brus. *адліга* znana jest językowi literackiemu (TSBM I 158) i gwarom. SiPogr I 61 ma bogatą dokumentację dla tej formy z szerokiego pogranicza białorusko-litewskiego, a ESBM I 86 daje też poświadczenia z innych stron. Dokładnie przedstawia nazwy ‘odwilży’ w dialektach białoruskich Atlas białoruski (ESBM II m. 39, s. 35–36): na całej Białorusi dominuje *адліга*. Na pograniczu białorusko-polskim ponadto pod Brześciem częsta jest *адліга*, a w Kamianiukach *адлѣга*, koło Grod-

na *ódlīga*, *wódlīga* i *zódlīga*. Nazwę białoruską uważa się za pożyczkę litewskiego *atlygà*, *àtlėga* ‘ts.’ (SiPogr l.c., ESBM l.c.), *ãtlaiga*, *atlaigà* ‘ts.’ (Smoczyński 2007: 342).

W języku ukraińskim występuje *відліга* (poświadczona np. u M. M. Kociubinskiego i O. W. Donczenki), *одліга* (poświadczona np. u L. I. Smiljanskiego), por. SUM I 601, dialektalnie znane są też formy inne, por. ESUM I 393 i Hrinč I 217.

Gwary wschodniosłowiańskie na Białostoczczyźnie nawiązują do gwar białoruskich i ukraińskich: na całym niemal terenie notowano tu formy ruskie: *adliha*, *adliha*, *atl'iha*, *odliha*, *uodliha*, *wodliha* itp., sporadycznie koło Hajnówki też *zliha*, jedynie na północnym zachodzie częściej obocznie, a także wyłącznie formy polskie *odelga* i sporadycznie *odliż* (*odliś*) i *odwilż*, por. na s. 55 mapę ‘odwilży’ na terenie AGWB. Występująca w miejscowości Zwierki (p. 55, na pld.-wsch. od Białegostoku) sporadyczna nazwa *oc'c'ep'el* stanowi analogię do występujących w rozproszeniu na Białorusi form: *ацц'епель*, *оцц'епель*, *воцц'епель* (LAB l.c.). O zasięgu w gwarach białoruskich na Grodzieńszczyźnie podanych tu nazw *adliга* oraz *ódvil'ž* (z polskiego) i *оццяль* (z ros. *отпенель*) dokładniej pisze Ostrowski 2013: 162–163.

Odliga, *otliga*, *otliha* ‘odwilż’ w gwarach polskich ma układ geograficzny charakterystyczny dla pożyczek wschodniosłowiańskich. U Kupiszewskiego 1969, m. 12, s. 108–109 występuje na krańcach wschodnich oraz w dialektach przesiadłościowych na zachodzie i północy Polski. Mianowicie mamy tu *odliga*, *otliga*, *otliha* w Mieruniszkach pod Oleckiem, w Olszance i Jeglińcu pod Suwałkami, w Pomianach pod Augustowem, w Przechodach pod Grajewem, w Wierzchlesiu koło Sokółki, w Kopisku i Topolanach koło Białegostoku, w Nowoberezowie koło Hajnówki, we Wronowie koło Bielska Podlaskiego, w Zalesiu koło Siemiatycz i Choroszczyńce koło Białej Podlaskiej oraz w kilku punktach z przesiadłocami z Wileńszczyzny i w jednym spod Chełma. Większe obszary na tej mapie zajmują współrzedenne polskie *zelga* i *odelga* (z kolei ukr. dial. *відельга* ‘odwilż’ uważa się za polonizm, por. ESUM l.c.). Na ten peryferyczny układ nazwy *odliga*, *otliga*, *otliha* w gwarach polskich zwraca uwagę również ESBM I 86, ale o wynikającej z tego możliwości pożyczki wschodniej nie wspomina.

Dalsze przykłady użycia nazwy *odliga* ‘odwilż’ z tych terenów przynosi karta SGPA: z Dobrzyniewa pod Białymstokiem, z Bud pod Bielskiem Podlaskim, z Huszczy koło Białej Podlaskiej, *odliga* i *otliga* z kilku punktów pod Siemiatyczami oraz Słownik podlaski: z Suwalszczyzny (J. Bacewicz, M. Ratasiewicz), z Sokółki (B. Nowowiejski), z Knyszyna (Cz. Kudzinowski), Niemirowa nad Bugiem (B. Janiak), por. RóżnSłów 171.

Odliga ‘odwilż’ z Litwy miał też SGPK III 400, Łętowski 1915: 175. Na Kowieńszczyźnie Sawaniewska-Mochowa (2002: 148) podobnie uznaje *odligę* za lituanizm przyjęty przez medium białoruskie.

W języku pisanym pol. *odliga* ‘odwilż’ pojawia się zupełnie sporadycznie. W kartotece SXVII–XVIII znajdujemy przykład z Diariuszy Radziwiłła z lat 1747–1751: „W samych Spytkowiczach wsi nocowałem, wszystkiego mil cztery z Krakowa tylko ujechawszy, nagłą *odligą* i dyszczem nieustannym po kilkudniowych mrozach” s. 160, a Linde III 470 przytacza z *Historii* (1786) Naruszewicza „Błotniste naokoło miejsca dla niepewnych częstą *odligą* lodów...”. SWil I 854 podaje *odliga* ‘odwilż’ bez żadnego komentarza, a SW III 616 określa wyraz *odliga* jako gwarowy i powtarza podawany przez Lindego cytat z Naruszewicza, SJPD V 723 uważa *odligę* za dawną, dziś gwarową nazwę ‘odwilży’ i przytacza znany już cytat z Naruszewicza oraz z utworu *Ziele na kraterze* Melchiora Wańkowicza „...mróz który nagle chwycił po *odlidze*” ‘po odwilży’. Ponadto obecność tego wyrazu w literaturze pięknej zawdzięczamy Henrykowi Sienkiewiczowi, który wprowadza go do wypowiedzi Zagłoby – sarmackiego hulaki i prześmiewcy pochodzącego z rubieży Rzeczypospolitej (skierowaną do zakochanych w sobie Kellinga i Krzysi): „A widzę już: od samych wzdychań *odliga* będzie! Nic! tylko od wzdychań!” (Sienkiewicz, *Pan Wołodyjowski*).

Możemy zatem tu bezspornie stwierdzić pożyczkę wschodniosłowiańską, która przeniknęła na znaczny obszar gwar wschodniej Polski.

Płośna ‘stopa’

Na ten polski archaizm gwarowy zwrócił uwagę B. Ostrowski (1991: 239–242). Nazwę *plosnia* ‘wierzch stopy ludzkiej’ podawał już Karłowicz (SGPK IV 126) z Żeliszewa spod Siedlec oraz *płośna* ‘stopa ludzka’ z Krasnegostawu przy ujściu rzeki Żółkiewki do Wieprza, a kartoteka SGPA notuje *płośna* w znaczeniu ‘stopa’ w dawnym powiecie garwolińskim (we wsiach: Brzeście, Ułęż Górny, Sędowice, Stryj, Górzno, Kęblów Stary, Bazanów Stary, Czernic, Gończyce i Domaszew) oraz w sąsiadującym z nim powiecie łukowskim (we wsiach: Stoczek, Wola Okrzejska, Budziska, Wilczyńska) oraz ze słownika Giedroycia. W Podnieśnię (Siedleckie) i w Hanaczowie (Przemyskie) *plosna* wyjaśniono jako ‘wierzch stopy’, poza tym u Glogera z Tykocińskiego *płośnia* i *płośnica* mają znaczenie ‘stopa, podbicie u nogi’. W rękopiśmiennych dodatkach Glogera do opublikowanego słownika znajduje się ponadto *płośnik* ‘stopa, podbicie u nogi’ (Okoniowa 2016: 178).

Na gruncie zachodniosłowiańskim jest to jednak odosobnione poświadczenie tego wyrazu, ponieważ często podawana w słownikach etymologicznych (a także przez Ostrowskiego l.c.) czes. *plesna* ‘stopa’ u Kotta II 584 jako wyraz starosłowiański ze słownika Miklosicha II 117 nie dowodzi jego znajomości w języku czeskim.

Formacje **plesno* i dublet żeński **plesna* w znaczeniu ‘stopa’, ‘śródstopie’, ‘część stopy między piętą a nasadą palców’, ‘podeszwa stopy’ itp. dobrze znane są natomiast w językach wschodniosłowiańskich.

Najlepiej zachowały się one na Ukrainie. Ukr. *плєсно* ‘śródstopie’, ‘stopa’ przytacza Hrinč III 194 i Słownik Żelechowskiego, Horbač podaje z gwary pod Lwowem (Ostrowski 1991: 241) oraz notuje je ukraiński słownik współczesny (SUM VI 577). ESUM IV 439–440 podaje ponadto gwarowe *плєсо*, a Ostrowski 1991: 240 potwierdza formację ukr. *plesnja* z poleskiego słownika Łysenki. W OLA IX m. 46 zapisano je tylko w kilku punktach ukraińskich: **plesno* (*plɛs'no* 496, *plɛs'no* 508 i *plɛs'no* 849 – na terenie południowej Rosji), **plesnja* (*p'les'n'a* 413, *p'les'n'a* 429) i **plesa* (*p'lesa* 430). W językach słowiańskich wyraz ten oznacza zazwyczaj ‘stopę’ (człowieka) lub jej części: ‘śródstopie’, ‘górną część stopy’, ‘podbicie’, por. Siatkowski 2012: 185. Formę *plesno* ‘górna część stopy od palców do kostki; podbicie’ zanotowano współcześnie w gwarach na zachodzie Polski u przesiedleńców z Tarnopolszczyzny na Ukrainie (Tarnopol 2007: 251).

W języku rosyjskim i białoruskim dobrze były znane w przeszłości. Nazwa *плесна* – *плѣсна* ‘stopa’ była bogato poświadczona w języku staroruskim: liczne przykłady, poczynając od XI wieku, przytacza SrezMat II 962, podobnie SDRJ VI 425, a SRJ XI–XVII, t. XV 88–89 oprócz formy *плесна* ma sporadycznie też *плєсно* i *плєснь*. Dal III 132 przytacza jeszcze *плєсна́*, a SRNG XXVIII 115 z dwóch źródeł z XIX wieku, ale SSRLJ i Ożegov jej nie notują. Historyczny słownik białoruski ma pojedyncze zapisy formy *плєсна* z XVI i XVII wieku oraz *плосна* z XVI wieku (HSBM XXIV 367, 376). Formę *плєсна* ‘śródstopie’ przytacza też białoruski słownik etymologiczny (ESBM IX 190), ale słownik współczesnego języka białoruskiego już ich nie podaje.

Formacje **plesno* i **plesna* były znane również w południowej Słowiańszczyźnie. Miały one liczne świadectwa występowania w zabytkach starosłowiańskich (SJS III 49–50), później utrzymują się jako archaizmy, głównie w Dalmacji (Skok II 681–682) w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’. Znane jest też rzadkie bułg. dial. *плєсна* ‘stopa’ (BER V 340).

Zasięg tego archaizmu w gwarach polskich wydaje się wskazywać na możliwość wpływu ruskiego, jednakże ich polska postać fonetyczna przemawia raczej za rodzimością. Mało prawdopodobna jest polonizacja fonetyczna ewentualnej pożyczki ruskiej. Zatem chyba trzeba tu przyjąć dawne nawiązanie.

Niezauważone we wcześniejszych słownikach etymologicznych polskie gwarowe formy *płośna*, *płośnia*, *płośnica* i *płośnik* (zresztą nieodnotowane też w OLA) wprowadzają pewną korektę do pierwotnego zasięgu tego rdzenia w Słowiańszczyźnie, por. Siatkowski 2014: 434–435, 2016: 238.

Wychopień, wychopieniek
‘podpłomyk, placek pieczony z ciasta chlebowego
przed wsadzeniem bochenków do pieca’

Tadeusz Zdancewicz (1975: 35) w ankiecie wypowiedział się, że pol. *wychopień* ‘podpłomyk’ może być rezultatem ekspansji brus. *выхопень* ‘ts.’, ale zaraz (s. 39) stwierdza, że występowanie tego wyrazu w języku polskim daleko na zachód trudno tłumaczyć bezpośrednim wpływem języka białoruskiego. Wyraz ten tłumaczy się jasno w obu językach jako derywat od pol. czasownika *wychopić*, *wychapać*, brus. *вѣханыць* ‘wyrwać’, ponieważ placki te powstają po „wyrwaniu” kawałka ciasta z dzieży i uformowania placka. Jest to jednak przykład bardzo ciekawy do zastanowienia się nad tym, czy mamy tu do czynienia z pożyczką lub nawiązaniem. W tym celu trzeba przedstawić dokładniej występowanie tego wyrazu w obu językach.

Pol. *wychopień* ‘podpłomyk’ jest regionalizmem szeroko znanym w północno-wschodniej Polsce. W języku ogólnym występuje rzadko. SSStp X 439 notuje *wychopień* ‘rodzaj placka z mąki zagniecionej z wodą’ z ok. 1500 roku, u Lindego pojawia się tylko jako odsyłacz: *wychopień* zob. *podpłomyk* (VI 460) i *podpłomyk* cf. *wychopień* (IV 237) bez żadnej dokumentacji, SWil II 1940 dla *wychopień* jako drugie znaczenie podaje *podpłomyk*, SW VII 814 zaś *wychopień* ‘podpłomyk, mały placek z wyskrobanych z dzieży resztek ciasta’ określa jako gwarowy i odwołuje się do słowników Troca i Lindego.

W gwarach natomiast *wychopień* i pochodne są bogato poświadczane na Mazowszu, Warmii i Mazurach, Podlasiu i Suwalszczyźnie.

Zasięg nazw związanych z tym rdzeniem na Mazowszu najdokładniej wyznacza Atlas gwar mazowieckich. Występują one tu na całym północnym Mazowszu aż po Bug i Narew (nieco przekraczając te rzeki na południe) i dalej na zachód po Wisłę. W części zachodniej znacznie sięgają poza Wisłę aż do powiatów łowickiego i skierniewickiego, sporadycznie do Niesułkowa pod Brzezinią. Dejna AtlKiel V m. 661 *wykoپیnek* notuje jeszcze dalej na południe: w Lubochni na południe od Rawy Mazowieckiej i w miejscowości Dęba w pow. opoczyńskim. Na Mazowszu najczęstsze są formy *wychopień* (*wykoپیень*) – na zachodzie oraz *wychopieniek* (*wykoپیeniek*) – na wschodzie (granica między nimi przebiega częściowo wzdłuż rzeki Orzyc), częsty jest *wychopianek* (sporadycznie *wychopian*), występujący głównie pod Sierpcem, Płockiem, Płońskiem i Pułtuskim, rzadziej pojawiły się *wychopniak*, *wychopianka*, *wychopik*, *wychopnik*, *okopieniek* itp. (AGM VI m. 288, s. 114–119). Kartoteka SGPA przynosi jeszcze dalsze poświadczenia tych nazw z terenu Mazowsza.

Wychopień i *wychopieniek* mają liczne poświadczenia z obszarów nawiązujących terytorialnie do Mazowsza: z terenu Warmii i Mazur (SGPK VI 188; PF XXII

185, 224, 228), spod Grajewa, Białegostoku i Białej Podlaskiej (SGPK VI 188, RóżnSłow 186, kartoteka SGPA). Natomiast u Pelcowej 2001: m. 89, s. 80 na Lubelszczyźnie wśród licznych nazw ‘podpłomyka’ *wychopień* się nie pojawia.

Nazwę tę w AGWB zanotowano tylko w kilku punktach: nad Biebrzą *vyxap'ieńek* i *vyxap'ieńak* w miejscowości Hruskie, *vyxap'ieńa^ek* w miejscowości Krasnybór i *vyxap'iak* w Podostrówku oraz *v'yxap'nik* na zachód od Sokółki i *vyx'opeń* na zachód od Białegostoku. Jej rzadkość i lokalizacja przemawiają za tym, by uznać ją na tym terenie za element polski, a nie białoruski.

Na gruncie białoruskim jest to zresztą wyraz zupełnie rzadki. Tarnacki 1939: m. 129, s. 55–56 zanotował na Polesiu *w'yxopeń* tylko w jednej wsi Tewełe koło Kobrynia. W Atlasie białoruskim wśród nazw ‘podpłomyka’ w ogóle tej nazwy nie ma, a zanotowano tylko współrdenne derywaty: *выхапéняц* we wsi Chodziszki pod Smorgoniami, który podaje z tej miejscowości też SIPOgr I 375 oraz *хапуно́к* w pobliżu jeziora Narocz, a może też przekształcony (?) *в'ухотень* na południe od Mozyru.

W tej sytuacji o pożyczce w języku polskim z białoruskiego nie ma mowy, ale odwrotnie o wpływie języka polskiego na białoruski też chyba raczej nie. Mamy tu zapewne jakieś dawne nawiązanie realizujące ten sam model semantyczny derywacji, sporadycznie od **wychopiti*, częściej zaś za pomocą derywatów od synonimicznego *в'іхваціць* ‘wyrwać’: *в'іхвыцінь* na północ od Mohylewa, *в'іхвацінь* na południe od Mohylewa, *в'іхватень* na wschód od Pińska i *в'іхват* w Baksztach (LAB IV m. 324, s. 106), Tarnacki 1939: m. 129, s. 55–56 notował zaś *w'yxwateń* w miejscowościach Nieńkowicze pod Pińskiem, Kołki i Glinne pod Stolinem oraz Bereżki i Horodec pod Sarnami.

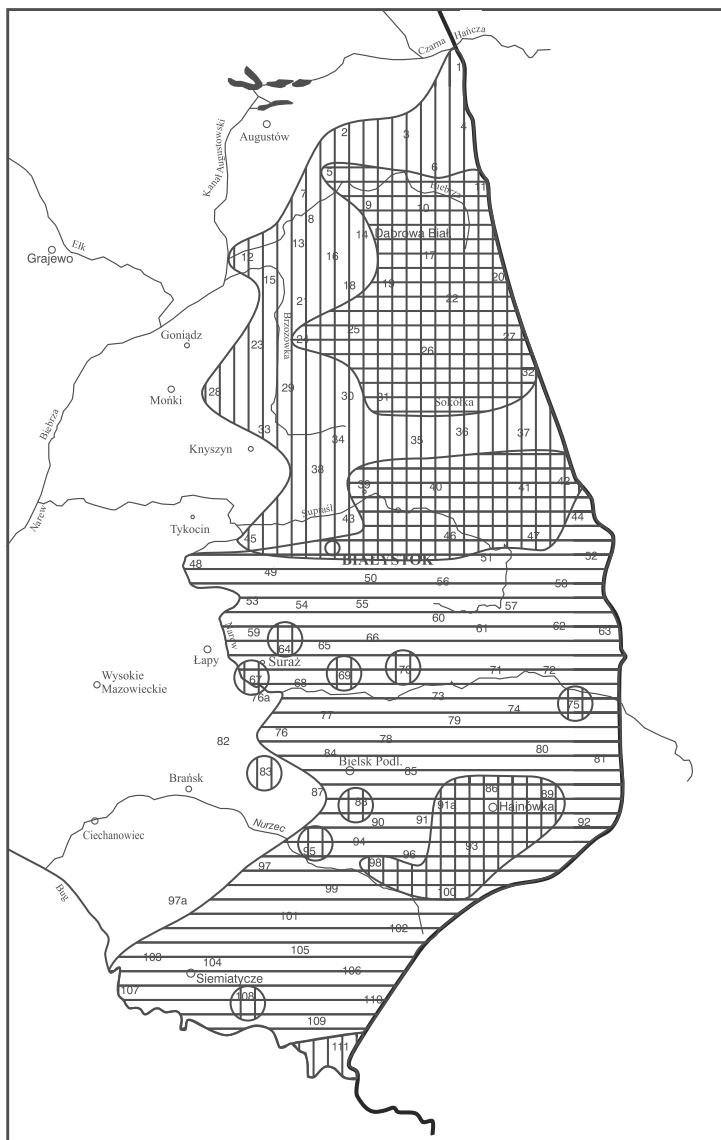
Podstawą tego nawiązania był jednakowy sposób robienia tych placków. Ciekawe, że ten wspólny sposób ich tworzenia stał się również semantyczną podstawą ich nominacji, która została zrealizowana w obu językach w nieco odmienny sposób. Trudno więc tu mówić o zapożyczeniu lub innej jakiejś zależności, a raczej trzeba przyjąć dawną wspólnotę w sferze kultury materialnej.

Przedstawione nazwy pokazują, z jakimi trudnościami interpretacyjnymi spotyka się badacz leksyki pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego. Trudno tu o wskazanie uniwersalnej i efektywnej metody analizy, która prowadziłaby do jednoznacznych, kategoriowych wniosków co do pochodzenia poszczególnych wyrazów. W niektórych przypadkach dokładna analiza geografii wyrazów na podstawie bogato reprezentowanego materiału pozwala dociec, czy mamy do czynienia z pożyczką, czy nawiązaniem. Niekiedy jednak (jak np. w odniesieniu do wyrazu *mielnik*) kwestia ta musi pozostać nierozstrzygnięta.

Material do mapy ‘mielnika’ na terenie AGWB

1.–3. młyn ^{ar}	42. m [’] eln [’] ik, m [’] éln [’] ik,	81. m [’] eln [’] ik
4. m ^l in [’] ar	młyn ^{ar}	82.–
5. młyn ^{ar} , m [’] eln [’] ik	43. młyn ^{ar}	83. młyn ^{ar}
6. m ^l in [’] ar, młyn ^{ar}	44. m [’] eln [’] ik	84. m [’] elnik
7.–8. młyn ^{ar}	45. młyn ^{ar}	85. m [’] elnik, m [’] eln [’] ik
9. m [’] eln [’] ik, m [’] eln [’] ik	46. młyn ^{ar} , m [’] eln [’] ik	86. m ^l in [’] ar, m [’] elnik
10. m [’] eln [’] ik, m [’] eln [’] ik,	47.–52. m [’] eln [’] ik	87. m [’] eln [’] ik
młyn ^{ar}	53. m [’] eln [’] ik	88. m [’] elnik, m [’] elnik, m ^l in [’] ar
11. m [’] eln [’] ik	54. m [’] eln [’] ik	89. m ^l in [’] ar, m [’] eln [’] ik
12.–16. młyn ^{ar}	55.–56. m [’] eln [’] ik,	90. m [’] eln [’] ik, m [’] eln [’] ik
17. młyn ^{ar} , m [’] eln [’] ik	m [’] eln [’] ik	91. m [’] eln [’] ik, m [’] eln [’] ik
18. młyn ^{ar}	57. m [’] eln [’] ik, m ^l in [’] ar,	91a. m ^l in [’] ar, m [’] elnik
19. młyn ^{ar} , m [’] eln [’] ik	młyn ^{ar}	92. m [’] eln [’] ik
20. młyn ^{ar} , m [’] eln [’] ik	58.–60. m [’] eln [’] ik	93. m ^l in [’] ar, m [’] eln [’] ik
21. młyn ^{ar}	61. m [’] eln [’] ik, m ^l in [’] ar	94. m [’] eln [’] ik
22. młyn ^{ar} , m [’] eln [’] ik	62.–63. m [’] eln [’] ik	95. m ^l in [’] ar, m [’] eln [’] ik
23. młyn ^{ar}	64. młyn ^{ar} , m [’] eln [’] ik	96. m [’] eln [’] ik
24. młyn ^{ar} , m [’] eln [’] ik	65.–66. m [’] eln [’] ik	97. m [’] eln [’] ik
25. młyn ^{ar} , m [’] eln [’] ik	67. m [’] eln [’] ik, m [’] eln [’] ik,	98. m [’] eln [’] ik, m [’] eln [’] ik,
26. młyn ^{ar} , m [’] eln [’] ik	młyn ^{ar}	m ^l in [’] ar
27. m ^l in [’] ar, m [’] eln [’] ik	68. m [’] eln [’] ik	99.–99a. m [’] eln [’] ik
28.–30. młyn ^{ar}	69. m [’] eln [’] ik, m ^l in [’] ar	100. m [’] eln [’] ik, m ^l in [’] ar [’] cyk
31. młyn ^{ar} , m [’] eln [’] ik	70. m [’] eln [’] ik, m ^l in [’] ar	101. m [’] eln [’] ik
32. m [’] eln [’] ik	71. m [’] eln [’] ik	102. m [’] eln [’] ik, m [’] eln [’] ik
33.–36. młyn ^{ar}	72. m [’] éln [’] ik	103. m [’] eln [’] ik
37. m ^l in [’] ar	73. m [’] eln [’] ik, m [’] eln [’] ik	104.–105. m [’] eln [’] ik
38. młyn ^{ar}	74. m [’] eln [’] ik	106. m [’] eln [’] ik
39. młyn ^{ar} , m [’] eln [’] ik	75. m [’] eln [’] ik, m ^l in [’] ar	107. m [’] eln [’] ik
40. młyn ^{ar} , m [’] eln [’] ik	76.–77. m [’] eln [’] ik	108. m [’] eln [’] ik, młyn ^{ar}
41. młyn ^{ar} , m ^l in [’] ar,	78. m [’] eln [’] ik, m [’] eln [’] ik	109. młyn ^{ar}
m [’] eln [’] ik	79. m [’] eln [’] ik	110. m [’] eln [’] ik
	80. m [’] eln [’] ik, m [’] eln [’] ik	111. młyn ^{ar}

Nazwy 'młynarza' w Atlasie gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny

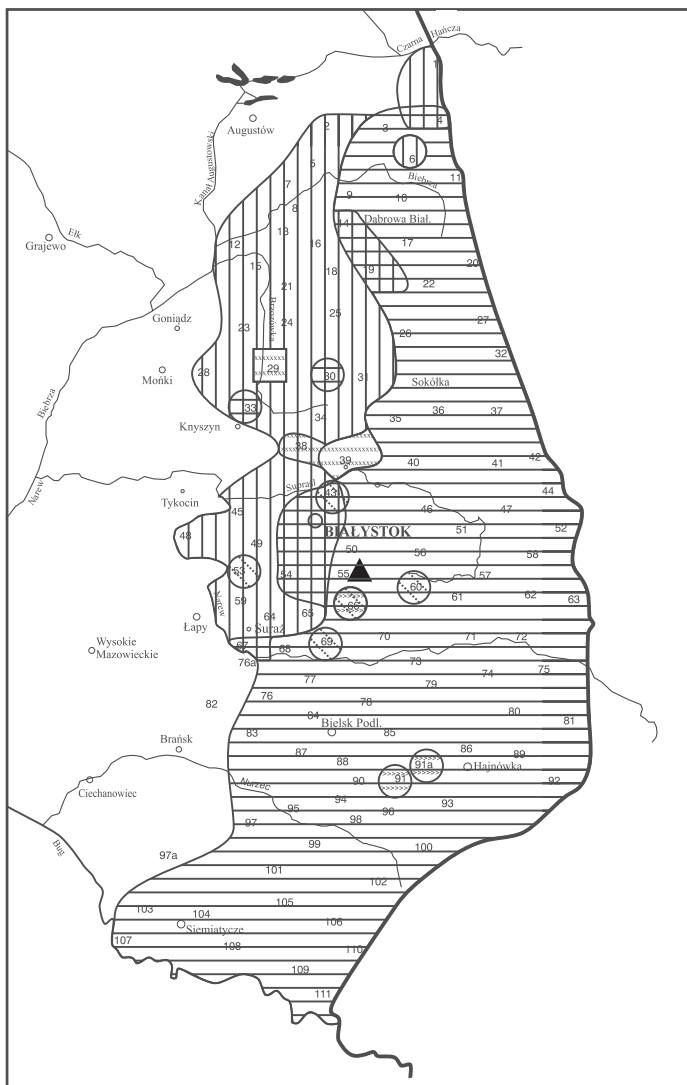

	mel-ьn-ik-ъ	1, 2...	numery punktów w AGWB
	mlin-ar-ъ	—	granica państwa

Material do mapy ‘odwilży’ na terenie AGWB

1.–2. ad'ełga	37. u'odł'iha	76. odl'iha
3. adł'iha	38. od'ełga, odv'il'z	77. adł'iha
4. ad'ełga	39. 'odv'il'ž	78. odl'iha
5. ad'ełga	40.–42. adł'iha	79. odl'iha
6.–7. ad'ełga	43. 'odliš, 'odliš, od'ełga,	80. adł'iha
8. ad'ełga, 'odliš	odł'iha	81. adł'iha
9.–11. adł'iha	44. adł'iha	82.–
12. ad'ełga	45. od'ełga	83.–84. odl'iha
13. ad'ełga	46.–47. adł'iha	85.–86. odl'iha
14. adł'iha, ad'ełga	48. od'ełga	87. odl'iha
15.–16. ad'ełga	49. od'ełga	88. odl'iha
17. atł'iha	50. odl'iha	89. adł'iha
18. ad'ełga	51.–52. adł'iha	90. odl'iha
19. ad'ełga, adł'iha	53. 'odliš, ad'ełha	91. odl'iha, zł'iha
20. 'odł'iha	54. odl'iha, od'ełga	91a. odl'iha, zł'iha
21. ad'ełga	55. 'oc'c'ep'el, odl'iha	92. adł'iha
22. adł'iha	56.–58. adł'iha	93. odl'iha
23. od'ełga	59. od'ełga, 'odv'ilš	94. odl'iya
24.–25. ad'ełga	60. odl'iha st., 'odliš mł.	95.–98. odl'iha
26. v'odł'iha	61.–63. adł'iha	99.–99a. odl'iha
27. adł'iha	64. od'ełga, odl'ihło	100. odl'iya
28. od'ełga	65. od'ełga	101. odl'iha
29. adv'ilš	66. 'odliš, zł'iha, odl'iha	102. odl'ieha, odl'eha
30. od'ełga, adł'iga	67. od'ełga, odl'iha	103.–104. odl'iha
31. ad'ełga	68. odl'iha	105. odl'iya
32. uodł'iha	69. odl'iha, 'odliš	106. odl'iha
33. od'ełga, odl'iga	70.–72. adł'iha	107.–108. odl'iha
34. ad'ełga	73. odl'iha	109. odl'iha
35. 'odł'iha	74. odl'iha	110.–111. udl'iha
36. 'odł'ixa	75. odl'iha, 'odliš, 'odv'ilš	

Nazwy 'odwilży' w Atlasie gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny

	отъ-ліг-а, одъ-ліг-а		одъ-вилъ-ъ < одъ-вѣлъ-ъ
	одъ-льг-а		отъ-тер-ел-ъ
	отъ-ліжъ-ъ, одъ-ліжъ-ъ	1, 2...	numery punktów w AGWB
	јъз-ліг-а		granica państwa

Literatura

- AGB, 1980–1991, *Atlas gwar bojkowskich*, oprac. głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kier. J. Riegera, t. 1–8, Wrocław.
- AGM, 1971–1992, *Atlas gwar mazowieckich*, t. 1 opr. H. Horodyska-Gadkowska, A. Strzyżewska-Zaremba, t. 2–10 opr. A. Kowalska, A. Strzyżewska-Zaremba, Wrocław.
- AGWB, 1980–2012, *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. 1, pod red. S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej, J. Siatkowskiego, Wrocław, t. 2–3, pod red. S. Glinki, Wrocław; t. 4–10 pod red. I. Maryniakowej, Warszawa.
- Апаніева, 1986: Апаніева Н. Е., *Тексты из деревни Матьковцы (Украинская ССР)*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 4, pod red. J. Riegera, W. Werenicza, Wrocław, s. 109–112.
- Andrzejewicz M., 2000, *Moje zainteresowania słownictwem regionalnym*, [w:] *Polszczyzna Mazowsza i Podlasia. Badanie dziedzictwa kulturowego*, red. B. Falińska, B. Bartnicka, A. Kowalska, H. Sędziak, Łomża, s. 145–148.
- Arct M., 1955 [1929], *Słownik ilustrowany języka polskiego*. Reprint wydania trzeciego, Warszawa.
- AtlKiel, 1962–1968, Dejna K., *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*, z. 1–6, Łódź.
- AUM, 1984–2001. *Атлас української мови*, гол. ред. колегії І. Г. Матвіяс, т. I–III, Київ.
- Bajarz polski 1862, Bajarz polski. Baśni powieści i gawędy*, opowiedział J. Gliński, Wilno.
- Bandtkie J. S., 1806, *Vollständiges polnisch-deutsches Wörterbuch zum Handgebrauch für Deutsche und Polen*, Breslau.
- Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
- Bartnicka B., 1996, *O języku Henryka Rzewuskiego*, Kielce : Warszawa.
- BASRJ, 2005, *Большой академический словарь русского языка*, t. 3: *Во – Вящий*, ред. Л. И. Балахонова, Н. В. Соловьев, Москва.
- Bączkowska G., 1988, *Korowaj*, „Etnolingwistyka”, t. 1, s. 79–99.
- BER, 1971–, *Български етимологичен речник*, ред. Вл. Георгиев (И. Дуриданов, М. Рачева, Т. А. Тодоров), София.
- Białuński G., 2001, *Przemiany społeczno-ludnościowe południowo-wschodnich obszarów Prus Krzyżackich i Książęcych*, Olsztyn 2001.
- Brückner A., 1990, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Brzezina M., 1986, *Polszczyzna Żydów*, Warszawa : Kraków.
- Cechosz-Felczyk I., 2004, *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu*, Kraków.
- Chodźko I., 1875–1876, *Pisma*, t. 1–6, Wilno.
- Czyżewski F., 1986, *Zapożyczenia ukraińskie w gwarach b. powiatu włodawskiego*, „Studia nad polszczyzną kresową”, t. 4, Wrocław, s. 81–107.

- Dal, 1955–1956: Даль Вл., *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 1–4, Москва.
- Dejna K., 1956, *Gwara Milna*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, т. 4, s. 5–41.
- Dejna K., 1977, *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” (K), т. 23, s. 147–290.
- Deszkiewicz J. N., 1846, *Gramatyka języka polskiego*, Rzeszów.
- ESBM, 1978–, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, рэд. В. У. Мартынаў, Мінск.
- ESSJ, 1964–, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, ред. О. Н. Трубачев (А. Ф. Журавлев), Москва.
- ESUM, 1982–2012, *Етимологічний словник української мови*, ред. О. С. Мельничук, т. 1–6, Київ.
- Gloger Z., *Korowaj. Wspomnienie lat dziecińczych*, „Kronika Rodzinna” 1875, nr 16, s. 251–252.
- Gura 1999: Гуря А. В., *Каравай*, [w:] *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, под общ. ред. Н. И. Толстого, т. 2: Д (Давать) – К (Крошки), Москва, с. 461–466.
- Narhala W., 1931, *Gwara polska okolic Komarna*, „Lud Słowiański”, т. 2, s. 55–91, 156–177.
- Hinze F., 1972, *Die Namen Scharmützel, Schermützel, Zermützel, Schermeisel und ihre Deutung*, „Zeitschrift für Slawistik”, Bd. 17, s. 19–24.
- Hrabec S., 1955, *O polskiej gwarze wsi Duliby w byłym powiecie buczackim*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, т. 3, s. 31–76.
- Hrinč, 1907–1909: Грінченко Б., *Словарь української мови*, т. 1–4, Київ.
- HSBM, 1982–, *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, рэд. А. Жураўскі, Мінск.
- Hut-Mytnik I., 2007, *Nazwy zawodów w antroponomii dawnego Wołynia (XVI–XVII w.)*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, т. 52, s. 35–45.
- Ivanov, Tорогов, 1974: Иванов В. В., Топоров В. Н., *К символике коровая в связи с происхождением коровяиного обряда*, [w:] *idem, Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов*, Москва, с. 243–258.
- Jg, 1835–1839, Jungmann J., *Slovník česko-německý*, d. 1–5, Praha.
- Kaczkowski Z., 1899, *Mój pamiętnik z lat 1833–1843*, Lwów.
- Kętrzyński W., 1882, *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, Lwów.
- Kolberg O., 1890, *Mazowsze. Obraz etnograficzny*, т. 5: Podlasie, Kraków.
- Kondratiuk M., 1974, *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczczyzny*, Wrocław.
- Kostecka-Sadowa A., 2015, *Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosłowiańskie w gwarach polskich*, Kraków.
- Kott F. Š., 1878–1893, *Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-frazeologický*, d. 1–7, Praha.

- Kraszewski I. J., *Stara baśń*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/stara-basn-tom-trzeci.html#sec273>, [dostęp 12.02.2017].
- Kremer A., 1999, *Słowniczek prowincjonalizmów podolskich ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2: *Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa, s. 260–334.
- Kubiak/Kubiak, 1981, Kubiak I., Kubiak J., *Chleb w tradycji ludowej*, Warszawa.
- Kupiszewski W., 1969, *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego*, Wrocław : Warszawa.
- Kuryłowicz B. I., 2005, *Język polski w szesnastowiecznych księgach miejskich Knyżyna*, Białystok.
- Kurzowa Z., 1985, *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa : Kraków.
- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa : Kraków.
- LAB, 1993–1998, *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах*, рэд. М. В. Бірыла, Ю. Ф. Мацкевіч, Мінск.
- Leśmian B., 1936, *W lesie*, [w:] tenże, *Napój cienisty*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/napoj-cienisty>, [dostęp 12.03.2017].
- Linde M. S. B., 1854–1860, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Lwów, wyd. 3. fotooffsetowe, Warszawa 1951.
- Lwów 2015, *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi we Lwowskim*, z materiałów zebranych pod kierunkiem W. Paryla, opracowany przez K. Czarnecką, D. A. Kowalską, E. Rudolf-Ziółkowską, pod red. K. Czarneckiej, D. A. Kowalskiej, Kraków.
- Lesiów M., 1957, *System fonetyczny gwary hutniańskiej*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 5, s. 131–153.
- Łętowski A., 1915, *Miłujmy język ojczysty. Błędy nasze. Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*, Wilno.
- Łopaciński H., 1899, *Przyczynki do nowego słownika języka polskiego*, „Prace Filologiczne”, t. 5, s. 681–976.
- Miklosich F., 1862–1865, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae.
- Minikowska T., 1980a, *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.*, Warszawa.
- Minikowska T., 1980b, *O rutenizmach leksykalnych w „Libri Legationum”*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 19, s. 59–75.
- Moraczewski J., 1853, *Dzieje Rzeczypospolitej Polskiej dalszy ciąg siedemnastego wieku*, Poznań.
- Moszyński K., 1936, *Atlas kultury ludowej w Polsce*, zes. 3, Kraków.
- Naruszewicz A. S., 1786, *Historia narodu polskiego*, Warszawa.
- Nikolski, 1956: Никольский Н. М., *Происхождение коровайного ритуала*, [w:] tenże, *Происхождение и история белорусской свадебной обрядности*, Минск, с. 175–195.
- NMP, 1996–, *Nazwy miejscowe Polski*, pod red. K. Rymuta, Kraków.
- Okoniowa J., 2016, *Materiały rękopiśmienne Zygmunta Glogera. Przyczynek do XIX-wiecznych badań nad językiem i kulturą Podlasia*, [w:] *Słowiańskie słowniki gwa-*

- rowe – tradycja i nowatorstwo, pod red. D. K. Rembiszewskiej, Łomża : Warszawa, s. 173–182.
- OLA VI, 2007, *Общеславянский лингвистический атлас*. Серия лексико-словообразовательная, t. 6: *Домашнее хозяйство и приготовление пищи*, red. Т.И. Вендина, Москва.
- OLA VIII, 2003, *Общеславянский лингвистический атлас*. Серия лексико-словообразовательная, t. 8: *Профессии и общественная жизнь*; *Ogólnosłowiański atlas językowy*. Seria leksykalno-słotwórcza, t. 8: *Zawody i życie społeczne*, red. J. Basara, J. Siatkowski, A. Basara, Warszawa.
- OLA IX, 2009, *Общеславянский лингвистический атлас*. Серия лексико-словообразовательная, вып. 9. *Человек*. *Ogólnosłowiański atlas językowy*, Seria leksykalno-słotwórcza, t. 9. *Człowiek*, red. J. Siatkowski, J. Waniakowa, Kraków.
- Ostrowski B., 1991, Płośna ‘stopa’ – gwarowy archaizm leksykalny?, „Język Polski”, rocz. 71, s. 239–242.
- Ostrowski B., 2013, *Białoruskie gwary Grodzieńszczyzny. Wybrane zagadnienia*, Kraków.
- Ožegov, 2008: Ожегов С. И., *Словарь русского языка*, 25-е изд., под ред. Л. И. Скворцова, Москва.
- PAE, 1971: *Polski atlas etnograficzny*, red. J. Gajek, t. 4, Warszawa.
- Paryl W., 2004, przy współpracy Mirosławy Mieszczankowskiej, *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna*, Kraków.
- Parylak P., 1977, *Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach [1877]*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2: *Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa, s. 341–363.
- Pelcowa H., 2001, *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- Popowska-Taborska H., 1968, *Kaszubskie čeřep, čermasłø polskå wersjå czerepa i koromyseł*, „Slavia Orientalis”, t. 17, s. 369–370.
- Pracki W., 1907, *O mowie wsi Turowa*, „Prace Filologiczne”, t. 6, s. 187–276.
- Radziwiłł H. F., 1998, *Diariusze i pisma różne*, wstęp i oprac. M. Brzezina, Warszawa.
- Rembiszewska D. K., *Kartoteka gwarowa z Mazowsza i Podlasia z badań terenowych*, 1993–2015.
- Rembiszewska D. K., 2007, „*Słownik dialektu knyszyńskiego*” Czesława Kudzinowskiego, Łomża.
- Rembiszewska D. K., Siatkowski J., (w druku), *Ze wschodniosłowiańskich relików leksykalnych – hreczka, racuchy i chabor*. Referat na konferencji „Актуальні питання сучасної діалектології: Засідання 15: Діалект і пам’ятка”, Lwów 1–3 X 2015.
- Rembiszewska D. K., Siatkowski J., (w druku), *Wschodniosłowiańskie relikty leksykalne w nazwach uprzęży i wozu*. Referat na konferencji „Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології. До 30-річчя Чорнобильської трагедії”, Kijów 11–12 IV 2016.
- Rembiszewska D. K., Siatkowski J., 2016, *Nawiązania czy pożyczki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim?*, „Rocznik Sławistyczny”, t. 65, s. 67–87.
- Rieger J., 2014, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Braślawszczyźnie*, Warszawa.

- Rodziewiczówna M., 1914, *Młyn Archipa*, Warszawa, https://pl.wikisource.org/wiki/M%C5%82yn_Archipa, [dostęp 26.01.2017].
- RóżnSłow, 2015, Maryniakowa I., Rembiszewska D. K., Siatkowski J., *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*, Warszawa.
- RSHJ, 1959–, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд.
- Sawaniewska-Mochowa Z., 2002, *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku*, Bydgoszcz.
- SDRJ, 1988–, *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, ред. Р. И. Аванесов, Москва.
- SEK, 1994–2010, Boryś W., Popowska-Taborska H., *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. 1–6, Warszawa.
- SGKP, 1880–1902, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 1–15, Warszawa.
- SGPA, 1977–, *Słownik gwar polskich*, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od t. 2. pod kier. J. Reichana, od t. 6 pod kier. J. Okoniowej, Wrocław.
- SGPK, 1900–1911, Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków.
- Siatkowski J., 2005, *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach*, Warszawa.
- Siatkowski J., 2010, *Zanikanie elementów wschodniosłowiańskich w polskich dialektach peryferyjnych*, [w:] *Język polski – wczoraj, dziś, jutro*, pod red. B. Czopek-Kopciuch i P. Żmigrodzkiego, Kraków, s. 367–373.
- Siatkowski J., 2012, *Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach*, Warszawa.
- Siatkowski J., 2014, *Słowiańskie nazwy ‘stopy’, ‘podeszwy’ oraz ‘śladu stopy’ w świetle gwarowych i źródeł historycznych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 3578. „Slavica Wratislaviensis” 159: *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 8. Opis, konfrontacja, przekład*, pod red. I. Łuczków i M. Sarnowskiego, Wrocław, s. 427–449.
- Siatkowski J., 2016, *Przydatność regionalnych słowników i opracowań w interpretacji materiałów Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego*, [w:] *Słowiańskie słowniki gwarowe – tradycja i nowatorstwo*, red. D. K. Rembiszewska, Warszawa, s. 235–244.
- Sienkiewicz H., *Pan Wołodyjowski*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pan-wolodyjowski.html#sec1152>, [dostęp 12.03.2017].
- SJPD, 1958–1969 [przedruk elektroniczny 1997], *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1–11, Warszawa.
- SJS, 1966–1997, *Slovník jazyka staroslověnského*, red. J. Kurz, Z. Hauptová, d. 1–4, Praha.
- Skok P., 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, d. 1–4, Zagreb.
- Sławski SE, 1952–1982, Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Kraków.
- Słowacki J., *Sen srebrny Salomei*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/slowacki-sen-srebrny-salomei.html#sec745>, [dostęp 12.03.2017].
- SIPOgr, 1979–1986, *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе награнічча*, т. 1–5, рэд. Ю. Ф. Мацкевіч, Мінск.
- Smoczyński W., 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno.

- Smułkowa 2009, *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. 2: *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*, red. nauk. E. Smułkowa, Warszawa.
- SOWM, 1987–, *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, opr. przez Pracownię SGOWM Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie, pod red. Z. Stamirowskiej i H. Perzowej, Wrocław : Warszawa : Kraków.
- SP XVI, 1966–, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M. R. Maýenowa (F. Peplowski, K. Mrowcewicz), Wrocław.
- SrezMat 1893–1912, Срезневский И. И., *Материалы для Словаря древнерусского языка*, т. 1–3, Санкт-Петербург.
- SRJ XI–XVII, 1975–, *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, ред. С. Г. Бархударов (Ф. П. Филин, Д. Н. Шмелев, Г. А. Богатова, В. Б. Крысько), Москва.
- SRJ XVIII, 1984–, *Словарь русского языка XVIII века*, ред. Ю. С. Сорокин (З. М. Петрова), Ленинград (Санкт-Петербург).
- SRNG, 1965–, *Словарь русских народных говоров*, составил (с 2-ого тома гл. ред.) Ф. П. Филин (Ф. П. Сороколетов, С. А. Мызников), Москва : Ленинград : Санкт-Петербург.
- SSNO, 1950–1965, *Słownik staropolskich nazw osobowych*, pod red. W. Taszyckiego, t. 1–7, Wrocław.
- SSRLJ, 1950–1965, *Словарь современного русского литературного языка*, ред. Ф. П. Филин, т. 1–17, Москва : Ленинград.
- SStp, 1953–2004, *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1–11, Warszawa : Kraków.
- SSUM, 1977–1978, *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, ред. Л. Л. Гумецька, т. 1–2, Київ.
- SUM, 1970–1980, *Словник української мови*, ред. І. К. Білодід, т. 1–11, Київ.
- SUM XVI–XVII, 1994–, *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст.*, ред. Д. Гринчишин, Львів.
- Sumcov, 1996: Сумцов Н. Ф., *Символика славянских обрядов*, Москва.
- Sumcov, 1885: Сумцов Н. Ф., *Хлеб в обрядах и песнях*, Харьков.
- SW, 1908–1927, *Słownik języka polskiego*, ułożony pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. 1–8, Warszawa (tzw. *Słownik warszawski*).
- SWil, 1861, *Słownik języka polskiego*, wypracowany przez A. Zdanowicza, M. Bohusza Szyszkę i in., t. 1–2, Wilno (tzw. *Słownik wileński*).
- SXVII–XVIII, 1999–, *Słownik języka polskiego XVII w. i 1. połowy XVIII wieku*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Sychta B., 1967–1976, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7, Wrocław : Warszawa : Kraków : Gdańsk.
- Szcześniak K., 1994, „*Teka Toruńska*” Marcina Giersza. *Analiza materiału nazewnictwa*, Gdańsk.
- Szymczak SJP, 1978–1981, *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1–3, Warszawa.
- Tarnacki J., 1939, *Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie – Mazowsze)*, Warszawa.
- Tarnopol 2007, *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem*, z materiałów zebranych pod kierunkiem W. Paryła, opra-

- cowany przez K. Czarnecką, D. Kowalską, E. Rudolf-Ziółkowską, pod red. J. Riegera, Kraków.
- Tołstoj L., *Wojna i pokój*, Gródek 1894, tłumacz anonimowy, https://pl.wikisource.org/wiki/Wojna_i_pok%C3%B3j_%28To%C5%82stoj,_1894%29/Tom_III/XVIII, [dostęp 26.01.2017].
- TSBM, 1977–1984, *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, под рэд. К. К. Атраховіча, К. Крапівы, т. 1–5, Мінск.
- Trubačev, 1974: Трубачев О. Н., *Наблюдения по этимологии лексических локализмов (славянские этимологии 48–52) 52. Праслав. диал. *къмьслъ/*цьмьслъ*, „Этимология 1972”, Москва, s. 35–41.
- Turska H., 1930 [1983], *Język polski na Wileńszczyźnie*, [w:] *Wilno i ziemia wileńska. Zarys monograficzny*, Wilno 1930. Przedruk: *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 2, Wrocław 1983, s. 19–121.
- Turska H., 1982, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, „Studia nad polszczyzną kresową”, t. 1, Wrocław.
- USJP, 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. 1–4, Warszawa.
- Vasmer, 1964–1973: Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с нем. и дополнения О. Н. Трубачева, т. 1–4, Москва.
- Walicki A., 1886, *Błędy nasze w mowie i piśmie ku szkodzie języka polskiego popełniane oraz prowincjonalizmu*, wyd. 3, Kraków : Warszawa.
- Werenicz 1990: Веренич В. Л., *Польско-белорусское языковое взаимодействие (На материале мазурского островного говора в Полесье)*, „Studia nad polszczyzną kresową”, т. 5, с. 7–141.
- Węgorowska K., 2000, *Słownictwo wileńskie na Pomorzu Zachodnim*, Zielona Góra.
- Wójcicki K., 1842, *Zarysy domowe*, t. 2, Warszawa.
- Zaleski J., 1969, *Język Aleksandra Fredry*, cz. 1: *Fonetyka*, Wrocław.
- Zdanczewicz T., 1975, [Odpowiedź na ankietę], [w:] *Беларуска-польскія ізалексы: матэрыялы для абмеркавання*, адказны за вып. Г. А. Цыхун, Мінск, с. 32–41.
- Zdaniukiewicz A., 1972, *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo*, Wrocław.

Streszczenie

Nawiązania czy pożyczki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim?

Cz. II

Rozróżnienie dawnych nawiązań i zapożyczeń na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim nie zawsze jest łatwe. Przedstawiony materiał przedstawia się bardzo różnorodnie. W odniesieniu do pewnych wyrazów można stwierdzić bezspornie pożyczkę wschodniosłowiańską (np. *koromysł*, *koleśnik* ‘kołodziej’, *korowaj*) oraz wskazać źródło zapożyczenia (np. *odliga*, *otliga* ‘odwiliż’), a w przypadku in-

nych trudno ustalić bezpośrednio źródło zapożyczenia (np. *oladki* ‘placki’). Wśród wyrazów notowanych na pograniczu wschodniosłowiańskich znajdziemy takie (np. *płośna* ‘stopa’), których zasięg w gwarach polskich wydaje się wskazywać na możliwość wpływu ruskiego, jednakże ich polska postać fonetyczna przemawia raczej za rodzimością i należy tu przyjąć dawne nawiązanie. Mamy także do czynienia z wyrazami ogólnosłowiańskimi, gdzie powstaje wątpliwość, czy w języku polskim jest to zapożyczenie, czy w grę wchodzi dawne nawiązanie obejmujące wschodnią Słowiańszczyznę i wschodnią Polskę – tak jak w przypadku *mielnika* ‘młynarza’. Inny przykład funkcjonowania wyrazów na pograniczu stanowią pożyczki wschodniosłowiańskie, które uległy polonizacji fonetycznej (np. *cieluszka*, *całuszka* ‘kromka chleba odkrojona z początku lub z końca bochenka’).

Keywords: Slavic dialectology, Slavic language contacts, Dialectal geography, Mazovia, Podlasie, Lubelskie Voivodship, Lesser Poland.